

Miłosz Mólka

**MIĘDZY
INKLUZJĄ A EKSKLUZJĄ
W RESOCJALIZACJI**

**Perspektywa biograficzna
w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną**

**Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie
Wydawnictwo WAM**

Kraków 2018

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2018

Recenzenci

dr hab. Mirosław Kowalski, prof. UZ

dr hab. Tadeusz Sakowicz, prof. UJK

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych
na działalność statutową
Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Redakcja: Magdalena Jankosz

Projekt okładki: Jadwiga Mączka

Skład i łamanie: Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-321-7 (AIK)

ISBN 978-83-277-1387-2 (WAM)

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Druk K&K • Kraków

SPIS TREŚCI

<i>Przedmowa</i> (M. Sztuka)	9
<i>Pedagogika towarzyszenia dla readaptacji społecznej</i> (Z. Marek)	11
1. Ludzkie potrzeby i dążenia	11
2. Adaptacja społeczna i poczucie sensu życia	13
3. Towarzyszenie formą wspomagania osoby w (re)adaptacji społecznej	17
<i>Wprowadzenie</i>	25
ROZDZIAŁ 1	
<i>Wychowanie resocjalizacyjne szansą powrotu do życia społecznego</i>	39
1.1. Uwagi terminologiczno-merytoryczne	41
1.2. Geneza pracy resocjalizacyjnej z uwięzionymi	57
1.3. Idea inkluzyjnego wychowania resocjalizacyjnego w praktyce korekcyjnej	73
1.4. Współczesne koncepcje resocjalizacyjne o charakterze inkluzyjnym	91
1.4.1. Zróżnicowane traktowanie	93
1.4.2. Uspołecznienie systemu profilaktyki i resocjalizacji	96
1.4.3. Koncepcja oporu-elastyczności	98
1.4.4. Twórcza resocjalizacja	101
1.4.5. Probacja	104
1.5. Podsumowanie	107
ROZDZIAŁ 2	
<i>Readaptacja społeczna w procesach resocjalizacji</i>	109
2.1. Readaptacja społeczna i polityka karania	110
2.2. Pomoc osadzonym w readaptacji społecznej	128
2.3. Podmiotowy potencjał readaptacyjny społeczeństwa	145
2.4. Uwarunkowania readaptacji społecznej	164
2.4.1. Czynniki wewnętrzne	165
2.4.2. Czynniki zewnętrzne	170
2.5. Podsumowanie	176
ROZDZIAŁ 3	
<i>Teoretyczno-metodologiczne założenia badań empirycznych</i>	179
3.1. Problematyka, cel i uzasadnienie badań	180
3.2. Źródła badań	187
3.3. Badania jakościowe perspektywą metodologiczną w pedagogice	192
3.4. Fenomenologiczno-hermeneutyczne podstawy badań jakościowych	197
3.5. Procedury badawcze	206
3.6. Podsumowanie	217

ROZDZIAŁ 4	
<i>Rekonstrukcja doświadczeń życiowych osadzonych mężczyzn</i>	219
4.1. Biografia Krystiana K.	221
4.1.1. „Zagubiona dusza”	222
4.1.2. Trajektoria wykolejenia przestępczego i jego skutki	241
4.1.3. Model (re)adaptacji społecznej: między pragnieniem „normalnego życia” a patologicznym wpływem środowiska wychowawczego	245
4.1.4. Implikacje pedagogiczne	250
4.2. Biografia Rafała K.	258
4.2.1. Osamotniony recydywista	258
4.2.2. Trajektoria wykolejenia przestępczego i jego skutki	271
4.2.3. Model (re)adaptacji społecznej: potencjał „domu rekolekcyjnego” w obliczu społecznego odrzucenia i poczucia alienacji	280
4.2.4. Implikacje pedagogiczne	290
4.3. Biografia Pawła G.	295
4.3.1. „Góral z Krakowa”	296
4.3.2. Trajektoria wykolejenia przestępczego i jego skutki	307
4.3.3. Model (re)adaptacji społecznej: na styku dysocjacyjnych tożsamości	318
4.3.4. Implikacje pedagogiczne	328
4.4. Biografia Daniela Sz.	332
4.4.1. Wychowanek domu dziecka	333
4.4.2. Trajektoria wykolejenia przestępczego i jego skutki	350
4.4.3. Model (re)adaptacji społecznej: w kręgu adopcyjnych reperkusji	354
4.4.4. Implikacje pedagogiczne	367
4.5. Biografia Jacka Sz.	373
4.5.1. „Rozbrykany dzieciak”	374
4.5.2. Trajektoria wykolejenia przestępczego i jego skutki	406
4.5.3. Model (re)adaptacji społecznej: od „beztroskiego młodego złodziejaska” do „przestępcy w dosłownym znaczeniu tego słowa”	413
4.5.4. Implikacje pedagogiczne	439
4.6. Podsumowanie	444
<i>Zakończenie</i>	451
<i>Spis diagramów, ilustracji, plansz, schematów i wykresów</i>	463
<i>Bibliografia</i>	465
<i>Indeks osób</i>	499
<i>Indeks rzeczowy</i>	503
SUMMARY	507

CONTENTS

<i>Preface</i> (M. Sztuka)	9
<i>The pedagogy of accompaniment for social readaptation</i> (Z. Marek)	11
1. Human needs and aspirations	11
2. Social adaptation and sensation of sense of life	13
3. Accompaniment as a form of supporting a person in social (re)adaptation	17
<i>Introduction</i>	25
CHAPTER 1.	
<i>Social rehabilitation as a chance to return to social life</i>	39
1.1. Terminological and substantive notes	41
1.2. The genesis of resocialization work with prisoners	57
1.3. The idea of inclusional rehabilitation in corrective practice	73
1.4. Contemporary social rehabilitation concepts with an inclusionary character	91
1.4.1. Differentiated Treatment	93
1.4.2. The Socialization of the Prevention and Rehabilitation System	96
1.4.3. The Concept of Resilience	98
1.4.4. Creative Rehabilitation	101
1.4.5. Probation	104
1.5. Recapitulation	107
CHAPTER 2.	
<i>Social readaptation in the processes of social rehabilitation</i>	109
2.1. Social readaptation and the punishment policy	110
2.2. Types of assistance for prisoners in their social readaptation	128
2.3. The potential for subjective social readaptation	145
2.4. Determinants of the social readaptation	164
2.4.1. Internal factors	165
2.4.2. External factors	170
2.5. Recapitulation	176
CHAPTER 3.	
<i>Theoretical and methodological assumptions of empirical research</i>	179
3.1. Issues, purpose and justification of research	180
3.2. Source of research	187
3.3. Qualitative research as a methodological perspective in pedagogy	192
3.4. The phenomenological and hermeneutical basis of qualitative research	197
3.5. Research procedures	206
3.6. Recapitulation	217

CHAPTER 4.	
<i>Reconstruction of the life experiences of male prisoners</i>	219
4.1. Biography of Krystian K.	221
4.1.1. „Lost soul”	222
4.1.2. The derailment trajectory and its effects	241
4.1.3. Model of social (re)adaptation: between the desire for a „normal life” and the pathological influence of the environment	245
4.1.4. Pedagogical implications	250
4.2. Biography of Rafat K.	258
4.2.1. Lonely recidivist	258
4.2.2. The derailment trajectory and its effects	271
4.2.3. Model of social (re)adaptation: the potential of a „retreat house” in the face of social rejection and alienation	280
4.2.4. Pedagogical implications	290
4.3. Biography of Paweł G.	297
4.3.1. „Mountain man from Cracow”	295
4.3.2. The derailment trajectory and its effects	307
4.3.3. Model of social (re)adaptation: dissociative identity	318
4.3.4. Pedagogical implications	328
4.4. Biography of Daniel Sz.	332
4.4.1. The home schooled child	333
4.4.2. The derailment trajectory and its effects	350
4.4.3. Model of social (re)adaptation: in the circle of adoption repercussions	354
4.4.4. Pedagogical implications	376
4.5. Biography of Jacek Sz.	373
4.5.1. „Restless child”	374
4.5.2. The derailment trajectory and its effects	406
4.5.3. Model of social (re-)adaptation: from „careless young thief” to „criminal in the literal sense of the word”	413
4.5.4. Pedagogical implications	439
4.6. Recapitulation	444
<i>Conclusion</i>	451
<i>List of diagrams, illustrations, charts, diagrams and graphs</i>	463
<i>Bibliography</i>	465
<i>Index of Names</i>	499
<i>Index of Subjects</i>	503
<i>Summary</i>	507

PRZEDMOWA

Do Czytelnika trafia książka powstała w środowisku krakowskiej Akademii Ignatianum. Jej Autor, przedstawiciel najmłodszego pokolenia pedagogów resocjalizacyjnych, daje tym samym świadectwo trwałości tradycji, której początki stworzył w ramach jezuickiej uczelni profesor Bronisław Urban. On to zgromadził wokół siebie grupę nauczycieli akademickich realizujących w murach ówczesnego Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego projekt kształcenia przyszłych specjalistów w zakresie wychowania resocjalizującego. Jest rzeczą oczywistą, iż powodzenie takiego projektu w dłuższej perspektywie zależało od wykrystalizowania się również środowiska badawczego zdolnego wypracować swój własny styl uprawiania dyscypliny.

Choć nie tak odległe – jeśli przyjąć miarę upływającego czasu – były to początki, to jednak trudno nie dostrzec dziś skali, w jakiej dokonują się przeobrażenia stylu podejmowania refleksji resocjalizacyjnej. Tekst, który mamy przed sobą, jest tego wyraźnym dowodem. Przygotowywany jako rozprawa doktorska realizuje zamysł świadomego sięgnięcia w poszukiwaniach badawczych do materii, która z rzadka pojawiała się w polu zainteresowania tradycyjnie pojmowanej pedagogiki resocjalizacyjnej.

Oto na kartach książki (a ściślej – w drugiej jej części) odnajdujemy wysiłek odczytywania indywidualnych historii osób, których wspólnym doświadczeniem stało się doświadczenie bólu więziennego odosobnienia. I słowo „odczytanie” ma w tym wypadku sens dosłowny. Analiza dróg, jakie przywiodły każdą z pięciu postaci dramatu do więziennej celi, opiera się bowiem na materiale źródłowym w postaci autobiografii pomieszczonych w książce kapelana więziennego. To właśnie tekst w sensie najbardziej dosłownym jest substancją, z której Miłosz Mółka konstruuje własny sposób rozumienia fenomenu dewiacji i występku, lecz także poprawy, odpłaty i społecznej readaptacji, słowem tego, co w praktyce składa się na ideę resocjalizacji.

Mamy więc do czynienia ze świadomym wyborem tych wersji analiz sytuacji wychowawczej (w znaczeniu wychowania właściwym pedagogice resocjalizacyjnej), które utrzymane są w idiomie interpretatywnym. Czy prezentowana perspektywa poznawcza jest w stanie zaspokoić zapotrzebowanie, szczególnie widoczne w warunkach polskich, na wyniki badań istotne dla racjonalnego

modyfikowania obecnego systemu oddziaływań? Jeśli nawet tak nie jest, to jednocześnie nie ulega wątpliwości, iż pedagogika resocjalizacyjna nie może dać się zamknąć w ciasnym gorsecie metodologii podporządkowanej wypracowywaniu procedur „technologicznych”. Coraz bardziej dostrzegalna w przestrzeni refleksji resocjalizacyjnej obecność podejść rezygnujących z ambicji formułowania praw ogólnych, czego dowodem prezentowany tekst, jest pewną miarą zmian samoświadomości metodologicznej pedagogiki zorientowanej korekcyjnie.

Na ile konkretne przedsięwzięcie urzeczywistnione przez Autora niniejszej książki stanowi próbę udaną, na ile realizacja zamysłu odpowiada standardom wypracowanym na gruncie podejścia idiograficznego, jest już przedmiotem oceny kompetentnych recenzentów. Wypada mi raczej wyrazić przekonanie, że książka *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną* jest wyraźnym krokiem w kierunku ukształtowania się czytelnego profilu badań podejmowanych w środowisku krakowskiej Akademii Ignatianum – znaczącego na mapie polskiej pedagogiki ośrodka myśli resocjalizacyjnej.

Mariusz Sztuka

Zakład Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UJ

PEDAGOGIKA TOWARZYSZENIA DLA READAPTACJI SPOŁECZNEJ

Przypadki życiowego zagubienia młodych osób skłaniają do refleksji nad tym, kto i w jaki sposób spowodował tę sytuację, a także jakie podejmować środki zaradcze na przyszłość, by takich problemów uniknąć. Historie takie powodują, że wciąż aktualne jest pytanie nie tylko o organizację procesów wychowania, ale też o ich przebieg. Nie bez znaczenia jest również pytanie o możliwości wspomagania wychowawczego osób, które popadły w konflikt z prawem i życiowo się zagubiły. Przy szukaniu odpowiedzi na te pytania wiele impulsów dostarcza publikacja *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji*¹. Na jej podstawie można przyjąć, że na zaistniałą sytuację osób z problemami harmonijnego życia społecznego największy wpływ wywierają warunki życia rodzinnego. Nie chodziło przy tym tylko o biedę materialną czy różnego rodzaju patologie, bowiem poza takimi przypadkami mamy do czynienia z pozornie harmonijnie funkcjonującymi rodzinami. Wprawdzie zapewniają one swym dzieciom materialne warunki do egzystencji, ale nie spełniają podstawowych ich oczekiwań, jakimi są bliskość, miłość i bezpieczeństwo. Sytuacje takie stają się także przyczyną życiowego zagubienia i wejścia na drogę przestępstwa. Co więcej, analizowane biografie osadzonych wymuszają niejako refleksję nad tym, jakie podejmować działania natury wychowawczej, aby chronić człowieka i przeciwdziałać zagrożeniom życiowego wykołajenia. Chodzi więc o to, by szukać skutecznych środków przeciwdziałania patologiom życia społecznego oraz wspomagania tych, którzy są zagrożeni wszelkiego rodzaju patologiami.

1. Ludzkie potrzeby i dążenia

Na podstawie analizowanych biografii Miłosz Mółka zwrócił uwagę na to, że człowiek potrzebuje akceptacji społecznej, gdyż ta zapewnia mu możliwość nawiązywania międzyosobowych relacji, rozwijania życiowych pasji czy też

¹ M. Mółka, *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną*, Kraków 2018.

odpowiedzialne podejmowanie pracy. Czynniki te w sposób naturalny uczą osobę kierowania się obowiązującymi normami życia społecznego. Okazuje się jednak, że nie w każdym przypadku, co potwierdzają biografie badanych, osoba jest w stanie przyswoić sobie społecznie pożądane normy. Niekiedy przyswaja je sobie częściowo bądź tylko deklaruje gotowość ich respektowania. Tymczasem brak akceptacji norm życia społecznego jeśli nie powoduje, to sprzyja wykluczeniu społecznemu. To zaś sprawia, że osoba nie identyfikuje się ze społecznością, do której należy. Czuje się przy tym pomniejszana, mniej wartościowa. W następstwie poszukuje możliwości wyrównania społecznych nierówności poprzez afirmację swojego „ja”, którego wartość jest zaniżona. Zjawisko to zostało zauważone w analizowanych biografiami. Doprowadziło ono do życiowych tragedii autorów analizowanych życiorysów. Osoby te dopuszczały się przestępstw pod presją trudnej sytuacji życiowej (braku środków do życia itp.), ale też na skutek braku zainteresowania swą osobą przez najbliższych. W tym drugim przypadku, jak się wydaje, znaczącą rolę odgrywała samotność czy też bezradność wobec pojawiających się problemów. Wszystko to sprzyjało manifestowaniu swej obecności i zwracaniu na siebie uwagi. Ten stan rzeczy uświadamia, że winę za te ludzkie dramaty przynajmniej pośrednio ponosi najbliższe otoczenie autorów narracji. Osoby z tego otoczenia często miały wspomagać bohaterów narracji, inspirowały ich do demoralizujących i przestępczych działań. Podobne doświadczenia wynieśli oni też z kontaktów z innymi środowiskami czy też instytucjami wychowawczymi (resocjalizującymi).

Innym charakterystycznym spostrzeżeniem autora publikacji jest zwrócenie uwagi na to, że mimo różnic biograficznych można u badanych dostrzec wspólne doświadczenia.

Koncentrują się one między innymi na mniej lub bardziej okrutnej przestępczości (kradzieże, rozboje); niskich kwalifikacjach zawodowych, braku hobby życiowego czy na deficycie emocjonalnym, który odzwierciedla niezaspokojone potrzeby, takie jak poczucie akceptacji tudzież więzi społecznej².

Obserwacje te pozwalają postawić tezę, że pierwszą i to najważniejszą przyczyną zaistniałej sytuacji u badanych osób był brak bądź też zakłócone relacje społeczne z rodzicami czy wychowawcami z placówek resocjalizacyjnych. Za jedną z przyczyn takiego stanu uznaje się niesprzyjające warunki społeczne, w jakich przychodzi funkcjonować osadzonemu. Warto też zwrócić uwagę na pojawiającą się u autorów analizowanych biografii gotowość przewartościowania

² Tamże, s. 447.

i zmiany swego przestępczego stylu życia. Próby te, jak sami o tym piszą, kończyły się jednak niepowodzeniami. Czy musiało do tego dojść? Jakiego rodzaju działania należy podejmować, by podnieść stopień efektywności oddziaływań korekcyjnych (readaptacyjnych)?

2. Adaptacja społeczna i poczucie sensu życia

Powyższe spostrzeżenia domagają się refleksji nad warunkami, jakie winny zaistnieć, by można było mówić o harmonijnym wzrastaniu w życie społeczne osoby zagrożonej demoralizacją. Chodzi tu przede wszystkim o nabycie przez nią umiejętności dostosowania się do reguł życia społecznego, którego przeciwieństwem jest niedostosowanie społeczne. To ostatnie pociąga za sobą poważne konsekwencje, powodując niekiedy życiowe zagubienie człowieka. Musimy też zgodzić się z tym, że w skrajnych przypadkach trudno będzie mówić o możliwościach readaptacji społecznej osób, które weszły w konflikt z prawem. Ważne jest natomiast to, by zajmować się zarówno osobami, które swym postępowaniem wyeliminowały się z życia społecznego, jak i tymi, którym zagraża taka sytuacja. Szczególnie ważne wydaje się szukanie możliwości eliminowania sytuacji patologicznych, które stanowią istotne zagrożenie wejścia w konflikt z prawem i w konsekwencji prowadzą do ekskluzji społecznej.

Możliwość zaistnienia tego zjawiska skłania do refleksji nad działaniami, jakie należy podejmować, by nie dochodziło do takich sytuacji, oraz nad tym, jak postępować w przypadkach, gdy doszło do życiowego „wykolejenia”. Problem jest o tyle ważny, zauważa M. Mółka, że nie dysponujemy wiedzą dotyczącą rozumienia przez osobę wkraczającą na drogę przestępstwa jej „nowej” sytuacji życiowej³. Chcąc zatem przeciwdziałać występującym zagrożeniom dla prowadzenia przez osobę harmonijnego życia społecznego, należy mieć na uwadze dwojakiego rodzaju działania. Jedne winny zwracać się ku osobom, u których doszło do konfliktu z prawem i nastąpiło pęknięcie na linii osoba-społeczność, a drugie w kierunku osób, którym warunki życia dostarczają okazji do wejścia na drogę przestępstwa. W pierwszym przypadku będziemy mieć do czynienia z readaptacją społeczną, a w drugim z profilaktyką społeczną. Wprawdzie obie sytuacje w sposób istotny różnią się między sobą, to jednak mogą mieć wspólne elementy. Zaliczamy do nich przede wszystkim formę wspomaganiania polegającą na komunikacji z osobami żyjącymi w konflikcie ze społecznością. Warto w tym miejscu podjąć będącą wynikiem dociekań

³ Tamże, s. 28 i 181.

naukowych Miłosza Mółki obserwację, iż bycie blisko człowieka skonfliktowanego z innymi osobami sprzyja jego refleksji nad sobą i swym postępowaniem. Refleksję taką przeprowadzili między innymi autorzy analizowanych biografii⁴. Oczywiście, trudno dzisiaj przewidzieć, jakie będą ostateczne efekty tej refleksji i jak potoczą się ich dalsze życiowe losy. Na tę chwilę można natomiast postawić tezę, że obecność – towarzyszenie osobie w toku procesów refleksji nad sobą i swym postępowaniem wywiera na nią pozytywny wpływ. Fakt ten daje wiele do myślenia także społeczeństwu. Dlatego warto się zastanowić, czy nie należy inwestować energii i środki materialne w środowiska zagrożone patologią, by zapobiegać późniejszej potrzebie podejmowania działań readaptacyjnych, kiedy osoba popadnie w konflikt z prawem. W tym zakresie interesujące byłyby wyniki przeprowadzonych symulacji związanych z kosztami ponoszonymi przez społeczeństwo w przypadku osób osadzonych, i z kosztami ponoszonymi za działalność profilaktyczną wobec osób zagrożonych patologiami społecznymi.

Trzeba też zgodzić się z faktem, iż placówki zamknięte same w sobie mogą stanowić jedynie przystanek na drodze do pożądanej readaptacji społecznej. Optymalne warunki do urzeczywistniania idei readaptacji społecznej należy bowiem upatrywać przede wszystkim w społeczeństwie. Przekonanie to pokazuje niezbędną przemyślanego wspomaganie skazanych przez społeczeństwo już na etapie aresztowania i procesu sądowego, a następnie w trakcie ich pobytu w zakładzie karnym. Dlatego niezależnie od tego, na jakim etapie życiowych sytuacji podejmowane zostają działania na rzecz harmonijnego funkcjonowania osoby w życiu społecznym, ważną rolę odgrywa wspomniane towarzyszenie. Jego walorem może być nowa jakość życia, którą człowiek osiąga dzięki swym wolnym wyborom. Trudno jednak wyobrazić sobie placówki o charakterze resocjalizacyjnym, które podołają tego rodzaju wyzwaniom, zapewniając osadzonym możliwość dokonywania wolnych wyborów dalszej drogi życiowej. Jesteśmy też świadomi tego, że dzielenie się tą wartością jest możliwe tylko w kontakcie ze środowiskiem osób żyjących na wolności. Znamienny jest w świetle tego spostrzeżenia sposób funkcjonowania grupy wolontariuszy na czele z ks. Stanisławem Majcherem SJ odwiedzających osadzonych w placówkach Nowego Sącza i Nowego Wiśnicza⁵. Regularne wizyty u osadzonych, którzy chcą się spotykać, stanowią wiodącą ideę tego przedsięwzięcia. Charakterystyczne jest przy tym i to, że podejmowane w toku tych spotkań tematy nie

⁴ S. Majcher, *Dlaczego za kratami. Poruszające historie więźniów*, Kraków 2013.

⁵ Z. Marek, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, Kraków 2017, s. 248-266.

mają za zadanie „nawracać” osadzonych, ale ukazać im ich godność i miejsce w życiu społecznym.

Chcąc poddać oczekiwaniom związanym z readaptacją społeczną osób osadzonych czy też zagrożonych wykojeniem społecznym, należy świadomie określić zakres oddziaływań wychowawczych, które będą je wspierać. Chodzi tutaj przede wszystkim o podmiotowe traktowanie tych osób. Istotą takiego podejścia jest troska o to, by same były w stanie postrzegać siebie w kategoriach osobowych – jestem „kims”, a nie w kategoriach rzeczowych określanych zaimkiem „coś”, jestem „czymś”⁶. Spełnienie tego warunku umożliwia otwarcie osoby na wartość życia społecznego i gotowość nadawania własnemu życiu nowej jakości. Pośród innych warunków warto zwrócić uwagę na niezbędność udzielania pomocy osobom osadzonym czy też zagrożonym w odkrywaniu własnej godności oraz poszukiwaniu i znajdowaniu sensu swego życia.

Podane warunki mogą zostać spełnione wówczas, gdy osoba będzie mieć mieszkanie, możliwość podjęcia pracy i inne warunki niezbędne do codziennego życia. Istotna wydaje się też możliwość doświadczenia siebie jako osoby, bo tylko wówczas człowiek będzie zdolny odkrywać sens swej egzystencji i samodzielnego rządzenia sobą oraz kształtowania własnej osobowości. Tworzone warunki sprzyjają też i temu, że potrafi on sobą kierować, ustanawiać ciągłość między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością. Te z kolei pociągają za sobą właściwe konsekwencje, nazywane moralnością bądź życiem moralnym⁷. Trzeba przy tym jednak pamiętać, że tylko osoba całą swą naturę – jako podmiot działania – wyraża w swych świadomych czynach naznaczonych aktem poznania, wolności i odpowiedzialności, które w ostateczności odśaniają jej godność⁸. Bycie osobą oznacza więc posiadanie dostępu do świadomego nawiązywania trwałej i wolnej relacji z otaczającą rzeczywistością.

Szukając zatem odpowiedzi na pytanie o to, dlaczego wiele działań o charakterze resocjalizacyjnym kończy się niepowodzeniami wychowawczymi, możemy mówić o braku warunków do procesów adaptacji czy też readaptacji społecznej. Mówiąc o warunkach umożliwiających te procesy, zgodzimy się, że nie w każdym przypadku ich spełnienie jest możliwe. Mamy tutaj na myśli te przypadki, kiedy istnieje jeszcze szansa uratowania człowieka przed sytuacją, która może przekreślić starania o jego powrót do życia społecznego. Warto na tym miejscu zwrócić uwagę na zbyt małe przywiązywanie wagi do

⁶ Por. Z. Marek, *Religia – pomoc czy zagrożenie dla edukacji*, Kraków 2014, s. 16 i nn.

⁷ Por. E. Cyrańska, *Duchowa rzeczywistość czyniąca człowieka osobą*, w: *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, pr. zb. pod red. F. Adamskiego, Kraków 2005, s. 59.

⁸ Z. Marek, *Podstawy wychowania moralnego*, Kraków 2005, s. 20-28.

eksponowania w toku procesów wychowawczych czy nawet resocjalizacyjnych rzeczywistości niematerialnej, którą dość często łączy się z duchowym rozwojem człowieka (duchowością)⁹.

Przywołanie rzeczywistości niematerialnej w kontekście refleksji nad procesami wychowywania i adaptacji społecznej wskazuje na jej znaczenie dla procesów osiągania dojrzałości nie tylko biologicznej, ale i duchowej. Mówimy o duchowości człowieka. Terminem tym określa się wiele zróżnicowanych form warunkowanych przynależnością do zinstytucjonalizowanej konfesji, tradycji kulturowej, formacji wewnątrzkonfesyjnej czy stylu epoki¹⁰, ale nade wszystko egzystencję człowieka i jego dążenia do szczęścia oraz miłości¹¹. Co więcej, „będąc pojęciem wielowymiarowym, obejmuje zarówno pogłębione życie religijne, w tym również różne światopoglądy, jak i kompetencje poznawcze rozumienia siebie i świata oraz posiadanie świadomie kształtowanego wymiaru moralnego”¹². David L. Fleming określa ją mianem zbioru postaw, zwyczajów (tradycji) i wartości, które preferuje konkretna osoba. Uważa on, że zbiór ten kreśli drogę ludzkiego postępowania, promując wizję życia charakteryzującego się refleksyjnym stosunkiem do codzienności, pełnym szacunku nastawieniem do świata i nadzieją na pełne odnalezienie Boga (nieśmiertelność)¹³. W tym też znaczeniu duchowość wyraża

wspólnotę sensu wartości, sensu rządzącego określonymi strukturami. Mogą być to sensy życia indywidualnego, sensy sytuacyjne, ale też i korporacyjne, narodowe, religijne¹⁴.

Wynika z tego, że duchowość oznacza formę, styl życia, która opiera się na akceptowaniu nadrzędnej wartości, jaką jest *sacrum*¹⁵.

Duchowość otwiera człowieka także na transcendencję, która dostarcza człowiekowi nowych motywów postrzegania otaczającej rzeczywistości. Nie bez znaczenia jest i to, że umożliwia ona postrzeganie norm moralnych nie

⁹ Por. Z. Marek, *Duchowość, religia i wychowanie*, „Pedagogika Społeczna” XIV(2015), 1(55), s. 9-22.

¹⁰ T. Olchanowski, *Duchowość i narcyzm*, Warszawa 2006, s. 141.

¹¹ Por. J.L. Griffith, M.E. Griffith, *Odkrywanie duchowości w psychoterapii*, Kraków 2008, s. 45.

¹² J. Surzykiewicz, *Religia, religijność i duchowość jako zasoby osobowe i kapitał społeczny w pedagogice społecznej/pracy socjalnej*, „Pedagogika Społeczna” XIV(2015), 1(55), s. 31.

¹³ D.L. Fleming, *Czym jest duchowość ignacjańska?*, Kraków 2013, s. 5-6

¹⁴ K. Ablewicz, *(Nie)obecność ducha w wychowaniu człowieka. Z filozofii kultury Bogdana Nawroczyńskiego*, „Horyzonty Wychowania” 2007/6(11), s. 77.

¹⁵ Por. S. Witek, *Duchowość religijna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1989, s. 330-331.

tylko w kategoriach prawa tworzonego przez ludzi, ale przede wszystkim prawa pochodzącego z zewnątrz. Spostrzeżenie to dostarcza osobie poczucia własnej ograniczoności i przygodności, czego następstwem może być odkrycie uniwersalnego prawa moralnego, którego on nie jest dawcą. Transcendencja wprawdzie może być różnie rozumiana, ale też może oznaczać osobowego Boga. W religijnym rozumieniu jest ona odnoszona do duchowych doświadczeń wierzącego oraz sposobu jego przeżywania wiary w Boga.

3. Towarzyszenie formą wspomagania osoby w (re)adaptacji społecznej

Kolejne z postawionych pytań dotyczy rodzaju działań pedagogicznych, które z jednej strony zwiększą możliwości socjalizacyjne (adaptacyjne) osób zagrożonych degradacją społeczną, z drugiej zaś podniosą efektywność zabiegów korekcyjnych (readaptacyjnych) wobec tych, których nie udało się przywrócić do życia w społeczności. Oczywiście wydaje się też i to, że nie istnieje jedna satysfakcjonująca wszystkich odpowiedź na tak postawione pytanie. Wydaje się jednak, że powyżej został zauważony jeden z czynników, który może tego rodzaju działania wspomagać. Takim czynnikiem są podmiotowe relacje z osobami pozbawionymi wolności. Na czym takie relacje w praktyce polegają, tłumaczą autorzy biografii badanych przez M. Mółkę. Mając świadomość tego rodzaju działań, nie można jednak być ślepo zapatrzonym w ich skuteczność choćby dlatego, że podmiotowość zakłada dwustronne, a nie jednostronne działanie. Oznacza to, że także osoba, z którą nawiązywane są relacje, winna posiadać zdolność podmiotowego traktowania swego partnera. Tymczasem nie zawsze tak jest. Stanisław Majcher opowiada o różnych zachowaniach skazanych, z którymi utrzymuje kontakt. Niekiedy charakteryzuje ich postawa „roszczeniowa”, a to skazuje nawiązywane relacje na nietrwałe skutki. Potrzeba więc wielkiej cierpliwości, by można było faktycznie doprowadzić do uświadomienia sobie przez takie osoby potrzeby nie tylko przyjmowania, ale też dawania¹⁶.

Kolejne pytanie, jakie rodzi się w tym kontekście refleksji nad możliwościami wspomagania osób z marginesu życia społecznego, dotyczy sposobu pokierowania taką osobą, by osiągnąć zamierzone cele związane z obudzeniem w niej przekonania i świadomości, iż faktycznie jest podmiotem oddziaływań

¹⁶ Por. Z. Marek, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, dz. cyt., s. 252 i nn.

społecznych. W tym miejscu warto jeszcze raz zatrzymać się nad analizowanym w pracy przypadkiem Jacka Sz., który, jak sam ocenia, w dzieciństwie miał prawie wszystko – poza prawdziwymi relacjami z rodzicami. Przypadek ten uświadamia, że podmiotowość w wychowaniu zakłada szeroko rozumiane „bycie” z osobą, odnosi się to w szczególności do wychowawców. Towarzyszenie jej na wszystkich etapach i we wszystkich życiowych sytuacjach. Nie chodzi przy tym o bezustanny dozór, który faktycznie pozbawia osobę prawa do wolności, a zatem i podmiotowości, ale o dyskretne towarzyszenie jej rozwojowi.

Impulsów do refleksji nad istotą pedagogicznego towarzyszenia oraz podejmowania konkretnych działań wychowawczych dostarcza teoria pedagogiki towarzyszenia. Wyrasta ona z pedagogii inspirowanej ćwiczeniami duchowymi Świętego Ignacego Loyoli. Zastosowana w ćwiczeniach metoda pracy odprawiającego ćwiczenia duchowne (rekolektanta) z kierownikiem ćwiczeń pokazuje, że można ją stosować nie tylko na płaszczyźnie życia religijnego¹⁷. Ignacy Loyola z własnego doświadczenia wiedział, że w duszy osoby odprawiającej ćwiczenia dochodzi do nasilenia się różnego rodzaju uczuć i związanych z nimi wewnętrznych stanów pocieszenia, strapienia albo niepokoju. Trzeba wiedzieć, że w czasie rekolekcji łatwo jest ulec złudzeniom, czy to przez przesadną i nierozważną gorliwość, czy to przez poddawanie się zniechęceniu na skutek pojawiających się trudności.

Ignacy, który sam doświadczył tego rodzaju niepokoju, domagał się, by odprawiającemu rekolekcje towarzyszył kierownik ćwiczeń (dający ćwiczenia, towarzysz ćwiczeń). Jego podstawowym zadaniem jest słuchanie rekolektanta i tego, czym ten się dzieli, a nie pouczanie; ma śledzić przeżycia rekolektanta, ale nie narzucać się i krępować wewnętrzną jego wolność; swą bezstronnością ma pomagać rekolektantowi interpretować własne doświadczenia; wspomagać go w rozeznawaniu własnej sytuacji poprzez obiektywizowanie przekazanych treści i objaśnianie tego wszystkiego, co dzieje się w jego wnętrzu¹⁸. Innymi słowy, ma stać u boku odprawiającego ćwiczenia i towarzyszyć mu w tym wszystkim, czego doświadcza. Tak postawione przed kierownikiem ćwiczeń zadania pokazują, że musi on być mistrzem życia duchowego, który wie, kiedy „dołączyć do osoby ćwiczącej tam, gdzie ona stoi, w pełnym

¹⁷ Por. K. Biel, *Towarzyszenie, czyli o postawie wychowawcy resocjalizującego*, Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie, Kraków 2004, s. 141-156.

¹⁸ Z. Marek, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, dz. cyt., s. 40-41.

uszanowaniu jej drogi”¹⁹, a także ma bronić ją przed możliwymi złudzeniami poprzez wyjaśnianie podanych przez Ignacego zasad-reguł umożliwiających demaskowanie fałszu i wykazanie prawdy w tym wszystkim, czego doświadcza. Jego obecność daje więc rekoлектantowi poczucie, że nic nie dzieje się w jego wnętrzu przypadkowo i nie jest wynikiem jakiegoś kaprysu. W uproszczeniu można zatem mówić o tym, że kierownik ćwiczeń duchownych jest swego rodzaju świadkiem zachodzących przemian i nawiązywanych relacji²⁰, tego, co dokonuje się w osobowym dialogu człowieka z Bogiem. Nie oznacza to oczywiście, że odprawiający rekolekcje zwolniony jest z obowiązku samo-kontroli opartej na refleksji nad tym wszystkim, czego doświadcza.

Wprawdzie same ćwiczenia duchowne służą osobie w odkrywaniu i wybieraniu Boga, ale zastosowana w nich metoda wykracza daleko poza tę rzeczywistość. Stąd nie może dziwić, że jezuici wyniesione z ćwiczeń duchownych doświadczenia przenieśli na teren prowadzonych przez siebie szkół²¹. Zaowocowały one wypracowaniem jezuickiej wizji wychowania nazwanej „pedagogią ignacjańską”, którą Vincent J. Duminuco nazwał drogą towarzyszenia uczniom w ich wzroście i rozwoju²². Sama pedagogika zakłada wspieranie wychowanka w poszukiwaniu prawdy poprzez stwarzanie warunków do wzajemnego oddziaływania nauczyciela i ucznia na bazie zgromadzonych doświadczeń, prowadzonej nad nimi refleksji i podjęcia decyzji o konkretnych działaniach oraz ich oceny²³. Wspomaganie wychowanka należy do wychowawcy-nauczyciela, który winien pełnić wobec ucznia-wychowanka funkcję podobną do tej, jaką w ćwiczeniach spełnia ich kierownik. Stąd winien on być świadkiem zmian zachodzących a w osobowości ucznia w toku szeroko rozumianego procesu nauczania-uczenia się. Istotą tego rodzaju towarzyszenia winno być nie tylko dostarczanie wychowankowi niezbędnych informacji, ale przede wszystkim kształtowanie jego osobowości zarówno w wymiarze intelektualnym, jak i moralnym. Proces ten ma się opierać na wspomaganie wychowanka w jego poszukiwaniu prawdy oraz praktycznym

¹⁹ Por. F. Jalics, *Kontemplacja. Wprowadzenie do modlitwy uważności*, Kraków 2017, s. 22; J. Augustyn, *Praktyka kierownictwa duchowego*, Kraków 2006.

²⁰ F. Jalics, *Kontemplacja. Wprowadzenie do modlitwy uważności*, dz. cyt., s. 47-88.

²¹ Por. M. Babiarz, M. Mółka, *Ignatian pedagogy as one of the proposed models of catholic education*, „Informatologia” 2013/3(46), s. 216-217.

²² V.J. Duminuco, *Formacja czy indoktrynacja w pedagogice ignacjańskiej?*, w: *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu*, pr. zb. pod red. W. Pasierbka, Kraków 2008, s. 175.

²³ Por. Z. Marek, A. Walulik, *Pedagogika katolicka w perspektywie pedagogiki transcendentnej*, „Horyzonty Wychowania” 2017/16(38), s. 38, 133.

kierowaniu się w codziennym postępowaniu zasadą „bycia dla innych” poprzez rozwijanie władz duchowych: rozumu, uczuć i woli²⁴.

Przedłożone spostrzeżenia umożliwiły wypracowanie założeń teorii nazwanej „pedagogiką towarzyszenia”²⁵. Przedmiotem jej zainteresowań badawczych jest towarzyszenie wychowawcze. Ma ono służyć poznaniu, badaniu, opisywaniu, wyjaśnianiu, interpretowaniu tej części rzeczywistości społecznej, która odnosi się do wychowania człowieka²⁶. Pedagogika towarzyszenia może wnosić do teorii wychowania nową wrażliwość czerpaną z ćwiczeń duchownych i zastosowaną w nich metodę towarzyszenia. W inspiracji tej szczególnego znaczenia nabierają terminy: „cura personalis”²⁷ oraz „magis”²⁸. Nadają one wychowaniu nową jakość związaną przede wszystkim z samym postrzeganiem osoby zarówno wychowanka, jak i wychowawcy, oraz z dowartościowaniem ich podmiotowości. Nowa jakość wychowania zakłada nawiązywanie i rozwijanie relacji ludzkich oraz relacji z Bogiem. Te wielowymiarowe relacje umożliwiają poszerzenie zakresu refleksji zarówno nad samym wychowaniem, jak też nad rozumieniem natury i godności człowieka, a samą pedagogikę towarzyszenia wpisują w nurt pedagogiki transcendentnej.

Konkretyzując powyższe wyjaśnienia, należy zwrócić uwagę najpierw na rolę przypisywaną w tej teorii wychowawcy. Można ją przyrównać do roli kierownika ćwiczeń duchownych. Z jednej strony nauczyciel jest organizatorem procesu wychowania, ale jednocześnie jego uczestnikiem. Godząc się, że w procesach edukacyjnych akcja rozgrywa się przede wszystkim na linii uczeń-prawda, w ich toku nauczyciel czuwa nad poprawnym ich przebiegiem. Można więc doszukać się w metodzie prowadzenia ćwiczeń duchownych i kierowania procesami edukacyjnymi podobieństw, które obrazuje poniższy schemat.

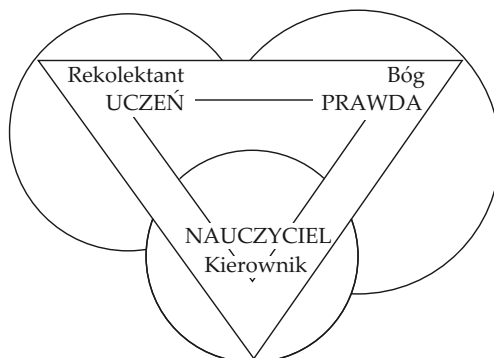
²⁴ *Charakterystyczne cechy jezuickiego wychowania*, w: *Podstawy edukacji ignacjańskiej*, red. B. Steczek, Kraków 2006, s. 202.

²⁵ Por. Z. Marek, *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, Kraków 2017.

²⁶ A.M. de Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Kraków 2016, s. 43.

²⁷ Termin ten ma podkreślać wagę troski, jaką należy obejmować każdą osobę. Stanowi jedną z charakterystycznych cech pedagogii ignacjańskiej. Por. *Charakterystyczne cechy jezuickiego wychowania*, art. cyt., s. 26.

²⁸ Termin ten w jezuickiej duchowości oznacza „jeszcze więcej, coś większego”. Por. Ch. Lowney, *Heroiczne przywództwo. Tajemnice sukcesu firmy istniejącej ponad 450 lat*, Kraków 2013, s. 41.

Schemat ten stawia pod znakiem zapytania dość powszechne przekonanie, iż to wychowawca bierze na siebie odpowiedzialność za losy wychowanka. Nie podważając jego roli, trzeba jednak zauważyć, że istnieje jeszcze inny kierunek współdziałania, a nie tylko nauczyciel-uczeń: uczeń-prawda. Pokazuje to, że wychowawca ma czuwać nad przebiegiem procesu poszukiwania przez wychowanka prawdy, dostarczając mu nowych informacji, ale też wskazując na istniejące zagrożenia, pocieszając w chwilach występującego kryzysu intelektualnego. Musi przy tym zostawić mu możliwość i czas dokonywania własnych wyborów oraz uczenia się przejmowania za nie odpowiedzialności.

Jest rzeczą oczywistą, iż zasygnalizowane działania wychowawcy muszą być dostosowane do wieku oraz poziomu rozwoju biologicznego, psychicznego i duchowego wychowanka. Pokazują przy tym ważność i aktualność promowanej w ćwiczeniach duchownych i przejętych przez pedagogikę towarzyszenia zasady bycia dla wychowanka, bycia towarzyszem jego rozwoju. Kierowanie się nią w wychowaniu spowoduje, że w biografjach wychowanków nie powstaną luki wychowawcze, na które w swych analizach zwraca Miłosz Mółka. Co więcej, założenia pedagogiki towarzyszenia umożliwią zarówno wychowawcom, jak też wychowankom tworzenie solidnych fundamentów pod odpowiedzialny dialog i troskę o wzajemne dobro. Wydaje się też, że proponowana przez pedagogikę towarzyszenia postać wychowania daje możliwości troski nie tylko o rozwój biologiczny i psychiczny, ale też duchowy, w którym Transcendencja – Bóg mogą odgrywać dodatkowo znaczącą rolę w rozwijaniu nowych motywów działania i postępowania. Trzeba bowiem pamiętać, że odwoływanie się do transcendencji uwrażliwia człowieka między innymi i na to, że nie jest on ostateczną normą swego postępowania.

Zbigniew Marek SJ

Katedra Andragogiki i Aksjologii Pedagogicznej AIK

BIBLIOGRAFIA

- Ablewicz K., *(Nie)obecność ducha w wychowaniu człowieka. Z filozofii kultury Bogdana Nawroczyńskiego*, „Horyzonty Wychowania” 2007/6(11), s. 57-79.
- Augustyn J., *Praktyka kierownictwa duchowego*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.
- Babiarz M., Mółka M., *Ignatian pedagogy as one of the proposed models of catholic education*, „Informatologia” 2013/3(46), s. 215-224.
- Biel K., *Towarzyszenie, czyli o postawie wychowawcy resocjalizującego*, Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2004, s. 141-156.
- Charakterystyczne cechy jezuickiego wychowania*, w: *Podstawy edukacji ignacjańskiej*, red. B. Steczek, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2006.
- Cyrańska E., *Duchowa rzeczywistość czyniąca człowieka osobą*, w: *Wychowanie personalistyczne. Wybór tekstów*, pr. zb. pod red. F. Adamskiego, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 59-68.
- Duminuco V.J., *Formacja czy indoktrynacja w pedagogice ignacjańskiej?*, w: *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu*, pr. zb. pod red. W. Pasierbka, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2008, s. 173-192.
- Fleming D.L., *Czym jest duchowość ignacjańska?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Griffith J.L., Griffith M.E. *Odkrywanie duchowości w psychoterapii*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Jalics F., *Kontemplacja. Wprowadzenie do modlitwy uważności*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2017.
- Lowney Ch., *Heroiczne przywództwo. Tajemnice sukcesu firmy istniejącej ponad 450 lat*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Majcher S., *Dlaczego za kratami. Poruszające historie więźniów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Marek Z., *Duchowość, religia i wychowanie*, „Pedagogika Społeczna” XIV(2015), 1(55), s. 9-22.
- Marek Z., *Pedagogika towarzyszenia. Perspektywa tradycji ignacjańskiej*, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2017.
- Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2005.

- Marek Z., *Religia – pomoc czy zagrożenie dla edukacji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.
- Marek Z., Walulik A., *Pedagogika katolicka w perspektywie pedagogiki transcendentnej*, „Horyzonty Wychowania” 2017/16(38), s. 124-141.
- Mółka M., *Między inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną*, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2018.
- Olchanowski T., *Duchowość i narcyzm*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA, Warszawa 2006.
- Surzykiewicz J., *Religia, religijność i duchowość jako zasoby osobowe i kapitał społeczny w pedagogice społecznej/pracy socjalnej*, „Pedagogika Społeczna” XIV(2015), 1(55), s. 23-71.
- Tchorzewski A.M. de, *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2016.
- Witek S., *Duchowość religijna*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Wydawnictwo TN KUL, Lublin 1989, s. 330-334.

WPROWADZENIE

Wszystkie szczęśliwe rodziny
są do siebie podobne,
każda nieszczęśliwa rodzina
jest nieszczęśliwa na swój sposób¹.

Coraz szybszy styl życia² niejako wymusza określone przemiany, którym obojętna nie pozostaje rodzina oraz całościowy kształt czynników składających się na środowisko wychowawcze dzieci i młodzieży. Na tle tych przemian zmienia się sposób funkcjonowania współczesnej rodziny, a wraz z nim zmianie ulega także „podejście” do wychowania. Tym zmianom siłą rzeczy podporządkowane staje się młode pokolenie. Następujące w szybkim tempie przemiany społeczne nie zawsze zmierzają we właściwym kierunku, a to w perspektywie pedagogicznej budzi wiele dylematów. Dzisiejszy „szybki” świat stawia młodych ludzi w obliczu osobliwych wyzwań. Z jednej strony niosą one z sobą szansę osobistego rozwoju na podstawie afirmacji wartościowych i wzniosłych celów, z drugiej natomiast mogą stanowić iluzoryczną obietnicę lepszego życia, która pod złudnym płaszczem „szybkiego i łatwego szczęścia” będzie w istocie skrywać pustkę aksjologiczną³. Gdyby każdy z młodych na progu swego dorosłego życia wybierał tę pierwszą z nakreślonych dróg, można by rzec, że pedagogika nie miałaby racji bytu⁴. Tak się jednak nie dzieje. To, co zdaje się budzić

¹ L. Tołstoj, *Anna Karenina*, t. I, Gdańsk 2013, s. 6.

² Według Z. Melosika obecny styl życia charakteryzuje kultura typu *instant*, której istotą jest natychmiastowość. Jako wyrazisty przykład podaje i opisuje on wymowną triadę: *fast food*, *fast sex*, *fast car*. Por. Z. Melosik, *Kultura instant. Paradoksy pop-tożsamości*, w: *Edukacja. Społeczne konstruowanie idei i rzeczywistości*, pr. zb. pod red. M. Cyłkowskiej-Nowak, Poznań 2000, s. 372-385.

³ Por. S. Kawula, *Bezpieczeństwo człowieka i jego rodziny w społeczeństwie postmonocentrycznym w Polsce*, „Edukacja” 2000(1), s. 17-18; A. Mieszalska, *Reakcje społeczne na przemiany ustrojowe*, Łódź 1996, s. 14-16.

⁴ Podobne stanowisko zajmuje W. Stróżewski, który zauważa, że „racją istnienia pedagogiki, rozumianej zarówno jako nauka, jak i sztuka wychowania, jest niedoskonałość człowieka”. Por. W. Stróżewski, *O stawianiu się człowiekiem*, w: *Człowiek – Wychowanie – Kultura*, pr. zb. pod red. F. Adamskiego, Kraków 1993, s. 52.

szczególne zaniepokojenie w kontekście nakreślonych przemian, pojawia się we wzrastającej liczbie „zwolenników” drugiej z przedstawionych alternatyw. Wchodząc na tę drogę, młodzi ludzie wpadają w pułapkę, nierzadko stanowiącą destrukcyjne zagrożenie dla ich osobowości⁵. Przy jej wyborze daje się odczuć poczucie wyobcowania i zagubienia w pędzącym świecie, co dodatkowo potęguje aspołeczny wymiar zasygnalizowanego problemu.

Wychodząc naprzeciw niebezpieczeństwu w postaci dezintegracji społecznej dzieci i młodzieży, rodzina, jako pierwsze środowisko socjalizujące, a dalej środowisko wychowawcze w ogóle, powinna stać się osnową prawidłowych wzorców postępowania, które jako takie przyczyniałyby się do promowania prospołecznych postaw. Tymczasem dostrzegalna chroniczność niepowodzeń wychowawczych w niektórych rodzinach rodzi powszechne niezadowolenie⁶. W wyniku takich niepowodzeń trudno mówić o kreowaniu postaw prospołecznych. Niekiedy można dostrzec, że wręcz przeciwnie, rodziny utrwalają zaburzenia w zachowaniu swoich dzieci zamiast przyczyniać się do ich prawidłowego rozwoju.

W obliczu tak nakreślonego zagrożenia życia rodzinnego pedagogika nie może być bierną dziedziną nauki, tym bardziej, że dostrzegalne w ostatnich latach tendencje wzrostowe zjawiska, jakim jest niedostosowanie społeczne młodzieży, budzą poczucie zagrożenia i uzasadnione w związku z nimi obawy społeczeństwa⁷. Przystępczość, która w wielu przypadkach okazuje się skrajnym przejawem lub – jak uważają inni – następstwem niedostosowania społecznego, zdaje się wystarczająco ilustrować rangę nakreślonego problemu⁸.

⁵ Jak zauważa E. Bartkowiak, „współczesne dzieciństwo ma różne oblicza, niekiedy również patologiczne. Coraz częściej wpisuje się w nie szeroko pojęta bieda, nie tylko w sensie ekonomicznym. Nasuwa to wniosek, że ani wzniósł idea pajądocentryczne Key i jej zwolenników, ani rewolta naukowa nie jest w stanie wyeliminować zagrożeń, jakie stają przed dzieckiem w życiu”. Por. E. Bartkowiak, *(Nie)szczęśliwe dzieciństwo. Konteksty (nie)dzisiejsze*, w: *Szczęście w wymiarze pedagogiczno-psychologicznym*, pr. zb. pod red. E. Kowalskiej, P. Prüfera i M. Kowalskiego, Kraków 2014, s. 134.

⁶ Por. I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 17-92; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013, s. 7-10.

⁷ Por. A. Kossowska, *Współczesna przestępczość – uwarunkowania i konsekwencje. Dylematy reakcji społecznej, w: Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. II, Warszawa 2008, s. 9-19.

⁸ Warto zaznaczyć, że niedostosowanie społeczne nie jest tożsame z przestępczością, chociaż w wielu przypadkach przestępczość uznaje się za końcowy etap zaburzeń w przystosowaniu społecznym. Wyjątek stanowi przestępczość nieumyślna, niezawiniona i przypadkowa. Por. B. Urban, *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie, w: Pedagogika specjalna*, pr. zb. pod red. W. Dykika, Poznań 2006, s. 303.

Niepokojące nastroje społeczne z uwagi na wyraźny wzrost ilościowy przestępczości potęgują alarmujące statystyki. Według nich współczesna działalność przestępcza nieletnich odznacza się wzmożonym stopniem przemocy i agresji; dolna granica wieku przestępców została znacznie zaniżona; coraz większa liczba sprawców przestępstw to kobiety; coraz więcej przestępstw związanych jest z produkcją, stosowaniem oraz dystrybucją środków psychoaktywnych⁹. Jest bardzo prawdopodobne, że taki stan rzeczy w dużej mierze wynika z negatywnego wpływu środowiska, w jakim dorastają młodzi ludzie. Sytuacja ta domaga się działań, które pozwoliłyby skutecznie eliminować, a przynajmniej ograniczać zagrożenia związane z przestępczością.

Współcześnie rozróżnia się kilka rodzajów strategii reagowania na występującą przestępczość. Pośród nich na czoło wysuwają się: profilaktyka (uniwersalna, selektywna, wskazująca), terapia, resocjalizacja, w tym reintegracja i readaptacja społeczna¹⁰. W opracowaniu skoncentruję się na ostatniej z nich. Badać będę możliwości readaptacji społecznej przestępców w toku procesu ich resocjalizacji. Problematyka ta nie jest ani nowa, ani obca. K. Pospiszyl, odwołując się do niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, przypomina, że zawsze, odkąd istniało zorganizowane społeczeństwo, młodzież uważano za krnąbrną i złą¹¹. Na przestrzeni dziejów pojawiło się wiele przypadków, które potwierdzają aktualność tego problemu. To z kolei niejednokrotnie stymuluje rozmaite działania społeczne w obrębie readaptacji osób wykolejonych przestępczo. Można więc powiedzieć, że niedostosowanie społeczne oraz readaptacja społeczna jako zagadnienia rozpatrywane w kontekście naukowym są ponadczasowe.

Odnosząc się z naszkicowanej perspektywy do readaptacji społecznej przestępców, należy podkreślić, że stanowi ona bardzo złożony problem, który w optyce pedagogiki resocjalizacyjnej staje się swoistym wyzwaniem. Badacze tego problemu od dziesięcioleci poszukują skutecznych rozwiązań zarówno w zakresie profilaktyki ukierunkowanej na przeciwdziałanie i ograniczanie zjawiska przestępczości, jak i w zakresie praktyki korekcyjnej, która ma

⁹ Por. M. Sztuka, *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Kraków 2013, s. 11.

¹⁰ Por. A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012, s. 386-417; W.W. Szczyński, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Warszawa 2003.

¹¹ Jako anegdotę potwierdzającą ten fakt przytacza się tekst z papirusu z V wieku przed narodzeniem Chrystusa, w którym egipski kaptan uskarżał się na młodzież, opisując jej zachowanie w sposób do złudzenia przypominający współczesne utyskiwania na krnąbrność i nieposłuszeństwo dzisiejszego młodego pokolenia. Por. K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Warszawa 1998, s. 5.

na celu inkluzję społeczną przestępców. Efektem takiego podejścia są interdyscyplinarne i wielowymiarowe badania między innymi nad determinantami readaptacji społecznej. Autorzy tych badań¹² odwołują się do statystycznych ujęć tego zagadnienia, ugruntowanych empirycznie na ilościowych metodach badawczych. W literaturze przedmiotu brak jest natomiast jakościowego opisu rozumienia własnej sytuacji życiowej przez osoby wykolejone przestępczo¹³.

W opracowaniu zamierzam uzupełnić istniejącą lukę, badając możliwości readaptacji społecznej osadzonych. Oprę się przy tym na analizie ich narracji. Zamierzam wpisać publikację w dyskurs narracyjny, którego celem będzie nie tyle rozstrzygnięcie, ile wyjaśnienie doświadczeń skazanych z pogranicza praktyki korekcyjnej i readaptacji społecznej. W toku badań korzystać będę z założeń fenomenologii i hermeneutyki. Zastosowanie tych opcji metodologicznych pozwala przezwyciężyć zewnętrzne ograniczenia, które pochodzą z paradygmatu normatywnego czy funkcjonalistycznego na rzecz paradygmatu interpretatywnego. Krótko mówiąc, chodzić będzie o takie otwarcie się na jakościową strategię badań, dzięki której rezygnując z liczbowych reprezentacji, skupię się na badanym zagadnieniu w sposób retrospektywny, a nie statystyczny. Przyjmuję, że rzeczywistość społeczną najlepiej rozumieją zaangażowani w nią „aktorzy”, co oznacza, że nie można jej obiektywnie zweryfikować za pomocą „z góry” opracowanego modelu teoretycznego, jak to utrzymują zwolennicy ilościowych strategii badawczych¹⁴. Model taki weryfikuje bowiem jedynie te założenia, które wynikają z przyjętej teorii naukowej, a więc w istocie jest ukierunkowanym i poprzez konceptualizację badań nieco stroniczym układem zależności

¹² W rozdziale II zasygnalizuję i/lub omówię niektóre z przedstawianych w literaturze przedmiotu poglądów na temat readaptacji społecznej na podstawie badań ilościowych prowadzonych przez ich autorów – między innymi A. Bałandynowicz, M. Cioska, K. Dubiela, A. Fidelus, H. Machela, J. Rejmana, T. Sakowicza, D. Schmidta, A. Szymanowską, T. Szymanowskiego, B. Waligórę.

¹³ W polskiej literaturze nie ma w ogóle opracowań wprost prezentujących indywidualne doświadczenie badawcze osób, które przeprowadzały badania o zbliżonym charakterze. Jeżeli już jakieś istnieją, to prezentują one raczej to, „co” badano, pomijając przy tym kwestię, „jak” badano. Por. D. Urbaniak-Zajęc, E. Kos, *Badania jakościowe w pedagogice*, Warszawa 2013, s. 117. W roku 2015 ukazała się wprawdzie praca R. Szczepanik, która porusza zasygnalizowane wątki, odwołując się do badań jakościowych i paradygmatu interpretatywnego, jednakże w istocie została ona oparta na nieco innej metodyce i koncentruje się na zgoła odmiennym przedmiocie badań. Por. też, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015. Mając to na względzie, projekty badawcze takie jak ten wydają się szczególnie pożądane, choćby z uwagi na próbę przedstawienia analiz odmiennie pozyskanego materiału źródłowego, jak również odmiennego sposobu interpretacji tego materiału.

¹⁴ Por. K.T. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Warszawa 2000.

wyrażającym się w badaniach zogniskowanych na „odkrywaniu” tego, co chce się „odkryć”. Paradygmat interpretacyjny zakłada natomiast opisywanie rzeczywistości społecznej takiej, jaką jawi się sama¹⁵. Jego właściwością jest dystans do narzuconych badaczom ram teoretycznych.

Kierując się nakreślonymi założeniami, w opracowaniu chcę przeanalizować i opisać sposób rozumienia przebiegu procesu readaptacji przez skazanych. Analizę tę oprę na historiach opublikowanych z inicjatywy wieloletniego kapelana więziennego – księdza Stanisława Majchera¹⁶. Zawierają one relacje o doświadczeniach osadzonych, które doprowadziły ich do osobistych tragedii, a później pomagały podnieść się i podjąć trud powrotu do normalnego życia. Zarówno z tego powodu, jak i przez wzgląd na obszerny zasób relacji narracje te z powodzeniem mogą stanowić źródło badań dotyczących readaptacji społecznej skazanych¹⁷.

Problematyka publikacji została zamknięta w tytule: *Miedzy inkluzją a ekskluzją w resocjalizacji. Perspektywa biograficzna w pedagogicznej refleksji nad readaptacją społeczną*. Temat ten stanowi próbę poszukiwania alternatywnej teorii readaptacji społecznej na podstawie historii życiowych skazanych. Warto zauważyć, że dynamika powstawania dewiacji przestępczej jest tak rozległa, a charakter życia osób wykolejonych przestępczo tak rozproszony, iż każda poznawcza analiza

¹⁵ Zasygnalizowane podstawy teoretyczne przez pryzmat teorii ugruntowanej swego czasu cieszyły się sporą popularnością, zwłaszcza w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną. Por. K. Charmaz, *Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincoln, t. I, Warszawa 2009, s. 707-746. Nie wyklucza to bynajmniej ich aplikacji na gruncie badań nad readaptacją w kontekście niedostosowania społecznego. Por. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2004, s. 402-403.

¹⁶ Stanisław Majcher jest jezuitą, który podczas swojej wieloletniej posługi kapłańskiej w zakładach karnych mieszczących się w Nowym Sączu, Nowym Wiśniczu i Rzeszowie zbierał od skazanych narracje o charakterze biograficznym. W działalności duszpasterskiej oddawał się pracy z młodzieżą między innymi w Nowym Sączu. Tam też pełnił obowiązki opiekuna Kręgów Domowego Kościoła przy Parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa. Obecnie mieszka w Zakopanem, gdzie w jezuickim ośrodku „Górka” prowadzi rekolekcje zamknięte oraz postugę duszpasterską.

¹⁷ Zdaniem uznanej przedstawicielki badań narracyjnych w Polsce – prof. O. Czerniawskiej – wartość materiału źródłowego jest tym większa, ile mniejsza jest świadomość narratorów dotycząca wykorzystania ich historii na poczet badań naukowych (uwaga zaczerpnięta z wykładu Pani Profesor podczas X Łódzkiej Konferencji Biograficznej z cyklu Biografia i badanie biografii „Przełomy biograficzne i uczenie się” 5-6 lutego 2016 r.). Tym samym najlepiej, jeśli zostaje on pozyskiwany na przykład na drodze konkursowej. Kierując się nakreślonym kryterium, narracje więźniów, którzy nie mieli żadnej świadomości na temat tego, że ich opowieści będą kiedykolwiek podstawą badań naukowych, można uznać za źródło usankcjonowane naukowo pod kątem analizy narracji.

zagadnienia, jakim jest readaptacja społeczna, domaga się wielowymiarowego wglądu. Z tego względu uzasadnione staje się zbadanie procesów readaptacji społecznej z wykorzystaniem strategii jakościowej, która na tym polu badawczym zdaje się pozostawać w cieniu metod ilościowych. W tak ukierunkowanych badaniach dążyć będą do rozwiązania zasadniczego problemu, jakim jest pytanie o to, jak osadzeni mężczyźni rozumieją adaptację do życia na wolności. Jego rozwiązanie domaga się weryfikacji obrazu readaptacji społecznej w literaturze i praktyce resocjalizacyjnej z uwagi na dostrzegalną tendencję wzrostową liczby recydywistów w Polsce¹⁸. Będzie to możliwe w odniesieniu do modeli readaptacji społecznej, których opracowanie stanowi cel tej pracy. Zakładam, że modele te, uwzględniając biograficzne korelaty procesu readaptacji, pozwolą lepiej zrozumieć specyfikę osób, do których jest on adresowany. To zaś pozwoli skupić się na bardziej adekwatnie udzielanej skazanym pomocy w wychodzeniu z życiowo trudnej sytuacji. Tego rodzaju propozycje modelowe dotąd nie zostały opracowane. Dlatego też z jednej strony mogą one stać się szansą nowatorskiego podejścia do readaptacji społecznej, a z drugiej potwierdzić lub zweryfikować dotychczasowy stan wiedzy o procesach readaptacji społecznej skazanym.

Spośród wielu opracowań dotyczących poruszanej problematyki warto wskazać na teorię „Przestępczych Stylów Myślenia” (*Criminal Lifestyle Theory*) autorstwa G.D. Waltersa¹⁹, jako że założenia tej teorii w sposób szczególnie korelują z charakterem zaplanowanych badań. Wyrasta ona między innymi ze znanych w literaturze koncepcji kryminologicznych, takich jak: koncepcja kryminalnej osobowości S. Yochelsona i S. Samensowa²⁰, teoria zróżnicowanych powiązań E.H. Sutherlanda²¹ czy teoria neutralizacji autorstwa G.M. Sykesa

¹⁸ Por. *Powrotność do przestępstwa w latach 2009-2014*, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, Warszawa 2016, s. 2. Źródło: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje> [dostęp: 16.11.2016]. Jak wynika z przedstawionych w opracowaniu informacji, w przypadku powrotności do przestępstwa, zdefiniowanej jako ponowne popełnienie przestępstwa co najmniej jeden raz w okresie pięciu lat od daty uprawomocnienia się wyroku, można mówić o wzroście osób powracających do przestępstwa w latach 2010-2014 w porównaniu z latami 2009-2013. Wzrost ten ukształtował się na poziomie 1,5%. Podobny (1,6%) wzrost odnotowano w odsetku (do ogółu skazanym) osób powracających do przestępstwa.

¹⁹ Por. G.D. Walters, *Criminal Belief Systems: An Integrated-interactive Theory of Lifestyles*, Westport 2002.

²⁰ Por. M. Rode, *Czynniki ryzyka stylów myślenia przestępczego nieletnich*, „Forum Psychologiczne” 2014(2/19), s. 259.

²¹ Por. E.H. Sutherland, D.R. Cressey, D. Luckenbill, *The theory of differential association*, w: *Deviance. A Symbolic Interactionist Approach*, pr. zb. pod red. N.J. Herman, Lanham – Boulder – New York – Oxford 1995, s. 66-68.

i D. Matzy²². Tym samym łączy w sobie jedno z najistotniejszych zagranicznych badań minionego wieku w zakresie zwalczania przestępczości. Odwołanie się do nich umożliwi konfrontację badań własnych ze współczesną wiedzą na styku kryminologii i pedagogiki resocjalizacyjnej. To zaś pozwoli odpowiedzieć na pytanie, czy rozumienie osadzonych mężczyzn można jednoznacznie określić w kategoriach stylu myślenia przestępczego²³, czy też jest to inny rodzaj myślenia. Jeżeli tak, to jaki?

G.D. Walters podstawowe pojęcia i twierdzenia swojej teorii rozwinął w formie dziesięciu założeń²⁴. Zgodnie z pierwszym założeniem przestępczość można rozumieć jako styl życia, który we wstępnej fazie charakteryzuje się:

- ogólnym brakiem odpowiedzialności;
- pobłażliwością przestępcy wobec siebie i dogadzaniem sobie;
- narzucającym się sposobem bycia w stosunkach interpersonalnych;
- chronicznym łamaniem zasad społecznych, prawnych i moralnych.

Nieodpowiedzialność osób przejawiających przestępczy styl życia dotyczy takich obszarów jak: dom rodzinny, szkoła, środowisko. Jest z nią związana lekkomyślność, impulsywność i niesolidność. To natomiast przejawia się w zachowaniu chaotycznym, niespokojnym i nieuporządkowanym. Zdaniem G.D. Waltersa odpowiedzialność lub jej brak jest właściwością wyuczoną. Uważa on szkołę za pierwsze środowisko, w którym występuje globalny brak poczucia odpowiedzialności. Brak ten może też wystąpić w życiu rodzinnym, głównie w lekceważeniu obowiązków. Pobłażliwość i dogadzanie sobie to kolejne cechy osób, które przejawiają skłonności do przestępczego stylu życia. Tego rodzaju skłonności widzi też w tendencji do maksymalizowania przyjemności i minimalizowania bólu. Tłumaczy, że chociaż ludzi cechuje pragnienie natychmiastowego zaspokajania pojawiających się potrzeb oraz dogadzania sobie, to większość z nich za pośrednictwem procesów socjalizacji uczy się nabywać umiejętności odraczania zaspokajania występujących potrzeb na rzecz osiągnięcia znacznie ważniejszych celów.

G.D. Walters zwraca uwagę także i na to, że nie wszyscy potrafią odmówić sobie natychmiastowego zaspokojenia swoich potrzeb, szukając za wszelką

²² G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957(6/22), s. 664-670.

²³ Przestępczy styl myślenia definiowany jest przez G.D. Waltersa jako „zawartość, treść myślenia (myśli) i proces prowadzący do inicjacji i utrzymywania zachowania charakteryzującego się notorycznym łamaniem prawa”. Por. M. Rode, *Styl myślenia przestępczego. Podstawy teoretyczne i diagnostyczne*, Warszawa 2013, s. 49.

²⁴ Założenia te podają za M. Rode. Por. tamże, s. 51-59.

cenę przyjemności. Z tych powodów osoby charakteryzujące się przestępczym stylem myślenia są niepowściągliwe i skłonne do pobłażania sobie. Ilustracją takiego dogadzania może być nadużywanie substancji psychoaktywnych, niewywiązywanie się z nieprzyjemnych obowiązków (np. wagarowanie) czy też nietrwałe więzi emocjonalne z innymi ludźmi. Następną cechą u osób realizujących przestępczy styl funkcjonowania jest natarczywość, narzucanie się i „wdzieranie się” (*interpersonal intrusiveness*) w prawa i uczucia innych. Chodzi tu o gwałtowne i agresywne czyny, gwałcające godność drugiego człowieka lub ingerujące w jego życie, a także wrogość oraz fizyczną i psychiczną napastliwość przejawiającą się w maltretowaniu innych osób. Ostatnią z przywołanych cech stanowiących podstawę pierwszego założenia teorii „Przestępczych Stylów Myślenia” jest łamanie zasad życia społecznego. Brak poszanowania norm społecznych ujawnia się bardzo wcześnie i stanowi wynik nieprawidłowej socjalizacji adolescentów. Im wcześniej pojawią się zachowania stojące w opozycji do norm i zakazów narzucanych przez autorytety, tym bardziej niekorzystne rokowania wobec osób je przejawiających – większe prawdopodobieństwo późniejszej (poważnej) przestępczości.

Założenie drugie teorii G.D. Waltersa podkreśla, że na rozwój przestępczości jako stylu życia wpływają warunki fizyczne, społeczne i psychologiczne. Według tego założenia interakcje między osobą a środowiskiem mają przede wszystkim w pierwszych 4-5 latach życia decydujące znaczenie dla jej sposobu zachowania się w przyszłości.

Trzecie założenie zwraca uwagę, że warunki fizyczne, społeczne lub psychologiczne przyczyniają się do występowania zachowań przestępczych w sposób pośredni, a nie bezpośredni. Warunki te mogą ograniczać liczbę wyborów czy opcji, ale ich bezwarunkowo nie determinują. Oznacza to, że zachowanie dewiantyczne, w tym także popełnienie przestępstwa, jest funkcją wyboru przez osobę celów. Analiza procesu podejmowania decyzji umożliwia zrozumienie wyboru przestępczego stylu życia. Decydują o nim cztery czynniki: ryzyko/ochrona siebie oraz negatywna zmiana siebie/poprawa. Czynniki ryzyka zwiększają prawdopodobieństwo wkroczenia na drogę przestępczą, a czynniki chroniące zmniejszają to prawdopodobieństwo. Podobnie rzecz ma się ze zmianą siebie.

W kolejnym, czwartym założeniu swej teorii G.D. Walters zwraca uwagę na zachowania człowieka o skłonnościach do przestępczego stylu życia. Według niego prowadzą one finalnie ku osobistej katastrofie i kompletnej przegranej wynikającej z zachowań destrukcyjnych zarówno wobec innych, jak i w stosunku do samego siebie. Osoby o tendencjach destrukcyjnych charakteryzuje również tendencja do tłumaczenia własnych niepowodzeń wpływem czynników zewnętrznych.

Piąte założenie G.D. Waltersa sugeruje, że u osób łamiących normy, zasady społeczne i moralne występuje specyficzny sposób myślenia właściwy przestępcemu stylowi życia. Charakterystycznym jego rysem jest pobłażliwość wobec siebie. Ma on na celu uzasadnienie i umocnienie podjętej/podejmowanych decyzji o zachowaniach dewiacyjnych (aktywności przestępczej), a także usprawiedliwienie własnej nieodpowiedzialności.

Szóste założenie jest rozwinięciem założenia piątego. Dotyczy ono specyficznego stylu myślenia. Wskazuje, że jego charakter określa osiem wzorów poznawczych (*cognitive patterns*):

- uśmierzanie, czyli usprawiedliwianie własnej odpowiedzialności. Wyraża się to w próbach przenoszenia winy za własne czyny czy zły stosunek do innych na rozmaite zewnętrzne źródła (np. ciężkie dzieciństwo, złe pochodzenie, biedę itp.). Osoba promująca takie wzorce wychodzi z założenia, że świat jest pełen nieuczciwości i jawnej niesprawiedliwości, na których tle jej nieprawidłowe zachowanie jest bez znaczenia. Nie potrafi zrozumieć, że istnienie społecznej nierówności nie stanowi usprawiedliwienia dla zachowań niezgodnych z prawem;
- odcięcie, czyli izolowanie się od odpowiedzialności. Jest to swego rodzaju izolacja od groźby doznania przykrości, jaką może nieść z sobą kara za przestępstwo. Osoba o takim wzorze myślenia minimalizuje odstraszającą moc kary kryminalnej poprzez odcinanie się od możliwości jej poniesienia. Zachowanie to najczęściej wyraża zwrotami typu: „mam to gdzieś”;
- roszczeniowość, czyli przekonanie o tym, że jest się upoważnionym do zachowania innego niż to, które obowiązuje w życiu społecznym z mocy prawa czy moralności. Przekonanie to niesie z sobą przyzwolenie na działalność gwałcącą normy społeczne i prawa innych osób;
- sentymentalność, czyli infantylny uczeniowy, który ma stwarzać pozory niewinności i uczciwości osoby. Dlatego osoba taka pomniejsza negatywne oceny swego nagannego zachowania, przywołując swoje aktualne lub wcześniejsze dobre postępowanie, a nawet własne słabości;
- zorientowanie na okazywanie siły. Jest to dość uproszczony pogląd, według którego społeczeństwo tworzą wyłącznie ludzie silni. Słabi natomiast są wykorzystywani i/lub zastraszeni przez nich wedle uznania i upodobań. W związku z tym trzeba być silnym i dominującym; trzeba zmienić swój stan niemocy i braku kontroli nad innymi ludźmi i wydarzeniami (tzw. stan zero) poprzez zastosowanie siły i panowanie oraz kontrolę nad otoczeniem (tzw. stan użycia siły);

- hiper optymizm, czyli nadmierna pewność siebie, którą wyraża między innymi przekonanie, że solidny plan ucieczki pozwoli uniknąć „złapania”. Osoby powielające ten wzorec myślenia nie potrafią realnie ocenić skutków swoich antyspołecznych czynów i zwykle przeceniają swoje możliwości;
- indolencja poznawcza, czyli bierność poznawcza. Występuje ona u osób wyjątkowo leniwych zarówno w myśleniu, jak i w działaniu. Ten wzorec myślenia charakteryzuje niechęć do wysiłku, płytki i mało stymulujący świat wewnętrzny oraz ogólne znudzenie. Sprawia ono, że osoby takie poszukują ekscytacji w świecie zewnętrznym i łatwo poddają się własnym, nawet nierozsądnym pomysłom działania;
- brak ciągłości działania, czyli niekonsekwencja w postępowaniu. Wyraża się ona w braku wytrwałości, przedwczesnym porzucaniu podjętych zadań, niedotrzymywaniu umów oraz braku konsekwencji w myśleniu i zachowaniu.

Założenie siódme zwraca uwagę na to, że aby doszło do przestępstwa, potrzebna jest okazja. To właśnie okazja decyduje o jego treści i formie. Innymi słowy, potencjalny przestępca jest gotów wykorzystać pojawiające się w polu działania sposobności do popełnienia przestępstwa.

Ósme założenie mówi o tym, że motywacja do dokonania przestępstw wywodzi się z procesu oceny czterech drugorzędnych, podwójnie zorganizowanych motywów: złość/bunt (*anger/rebellion*), siła/kontrola (*power/control*), podniecenie/przyjemność (*excitement/pleasure*), chciwość/lenistwo (*greed/laziness*). Pierwszy z tych motywów wiąże się z dążeniem osoby do niezależności i autonomii przy jednoczesnej niechęci do osób, które posiadają władzę lub autorytet. Przestępstwo dostarcza okazji do wyładowania własnej złości. Drugi drugoplanowy motyw przestępczości wiąże się z poczuciem władzy nad otoczeniem. Polega on na zdobyciu kontroli nad otoczeniem. Związany jest z tym wizerunek osoby silnej, nie do pokonania. Kolejny motyw przestępczości wiąże się z poszukiwaniem stymulacji/pobudzenia i z przyjemnością wynikłą z odniesionego szybkiego sukcesu. Ostatni z zasygnalizowanych motywów działania pokazuje, że osoba dąży do zdobycia mniejszym kosztem i szybko upragnionego dobra lub stanu.

W dziewiątym założeniu G.D. Walters sugeruje, że przestępstwo jest całością współdziałających z sobą myśli, motywów i zachowań społecznych. W poszczególnych rodzajach przestępstw występują różne układy zmiennych (np. w czynach naruszających prawa, uczucia czy godność innych ludzi).

W dziesiątym założeniu zwraca natomiast uwagę na to, że zachowanie jest funkcją postaw oraz myśli osoby występujących w konkretnej sytuacji.

Dlatego nie można zmienić czyjegoś zachowania przestępczego, jeżeli nie nastąpią zmiany w sposobie jego myślenia.

Umiejscawiając narracje będące przedmiotem analizy na tle przywołanej teorii „Przestępczych Stylów Myślenia”, rodzi się pytanie o to, na ile opisywana przez osadzonych mężczyzn aktywność przestępcza ma swe odbicie w przedstawionych założeniach. Zakładam, że analiza materiału źródłowego pozwoli zweryfikować powyższe założenia z analizowanymi narracjami skazanych.

Opracowanie poza wprowadzeniem składa się z dwu rozdziałów objaśniających stan wiedzy o kierunkach wychowania resocjalizacyjnego i istocie procesu readaptacji społecznej, z opisu metodologii prowadzonych badań, prezentacji ich wyników oraz zakończenia. Za punkt wyjścia dla podjętych badań przyjąłem przegląd i wyartykułowanie współczesnej wiedzy o przebiegu readaptacji społecznej i ważniejszych koncepcjach resocjalizacyjnych. W toku prowadzonych analiz literatury przedmiotu wyłoniły się wiodące problemy badań. Pierwszy dotyczy idei inkluzyjnego wychowania resocjalizacyjnego, jego genezy oraz znaczenia dla procesu readaptacji społecznej. Problem ten wynika z potrzeby przybliżenia historii pomocy skazanym w ich powrocie do społeczeństwa oraz konieczności weryfikacji dotychczasowego piśmiennictwa. Wyjaśnienia te mają pomóc w przybliżeniu uwarunkowań rodzimych koncepcji resocjalizacyjnych. Pozwolą one też odpowiedzieć na pytanie, na ile koncepcje te rzeczywiście mogą się przyczynić do skutecznej readaptacji społecznej przestępców, a na ile pozostają jedynie w kręgu hipotetycznych konstruktów teoretycznych, których zrealizowanie jawi się w polskiej rzeczywistości jako utopijne.

Drugi problem dotyczy realizacji założeń readaptacji społecznej w procesach resocjalizacji. Analiza tego zagadnienia ma za zadanie nakreślić etymologię kluczowego pojęcia readaptacji społecznej po to, by wyraźnie sprecyzować jej cel, a następnie scharakteryzować regulacje prawne w zakresie świadczenia skazanym pomocy w powrocie do społeczeństwa. Potrzeba ta bierze się stąd, że wprowadzone w ostatnich latach zmiany legislacyjne wymagają weryfikacji rozwiązań dotyczących readaptacji społecznej. Kolejne zagadnienie, jakim zamierzam się zająć, wiąże się z opisem czynników wpływających na proces readaptacji społecznej skazanych. W docelowej analizie wybranych determinantów readaptacji społecznej nie będzie chodziło o holistyczne ich zaprezentowanie, lecz o ukazanie złożoności tego procesu.

Weryfikację zastanej wiedzy zamierzam oprzeć na badaniach własnych. Treścią kolejnego rozdziału będzie prezentacja obranej procedury badawczej, a w dalszej kolejności wyników badań. Oczekuję, że uzyskany obraz dostarczy zarówno negatywnych, jak również pozytywnych ocen readaptacji społecznej.

Wartość zaprezentowanych uogólnień na podstawie teorii średniego zasięgu może mieć dwojakie implikacje. Po pierwsze, mogą one być pomocne w lokalizowaniu zależności, a w niektórych przypadkach nawet prawidłowości o zasadniczym znaczeniu dla rozwoju nauki. Z drugiej natomiast strony mogą mieć charakter uniwersalny i być użyteczne w działalności praktycznej, ukierunkowanej na pracę korekcyjną z przestępcami.

W tym miejscu chciałbym wyrazić wdzięczność osobom, które znacząco przyczyniły się do powstania tego opracowania i zainspirowały mnie do spojrzenia na resocjalizację z perspektywy biograficznej. Najpierw pragnę podziękować jezuitcie ks. Stanisławowi Majcherowi – wychowawcy wielu pokoleń młodzieży, a także gorliwemu kapelanowi więziennemu – za modlitwę, zaangażowanie i aktywną pomoc osobom uwikłanym w problemy przestępczości oraz za twórczy impuls do powstania narracji więźniów. Pozyskane i rozpowszechnione przez księdza Stanisława narracje nie tylko mogą stanowić przestrożę przed podejmowaniem nierozważnych decyzji czy też służyć „zagubionym” w odnalezieniu właściwej drogi życia. Jako tak zwane dokumenty zastane mogą one również stanowić interesujące źródło badań nad readaptacją społeczną skazanych, a dzięki temu skłaniać do głębszej refleksji nad fenomenem zła/grzechu (w szczególności przez pryzmat konsekwencji wynikających z niewłaściwie pojmowanego i urzeczywistnianego człowieczeństwa). Próbę właśnie takiej refleksji odnaleźć można na kartach niniejszej publikacji.

Nie bez znaczenia wobec przyjęcia perspektywy biograficznej w prezentowanych badaniach były konferencje zorganizowane przez Zakład Andragogiki i Gerontologii Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, a zwłaszcza X Łódzka Konferencja Biograficzna z cyklu: Biografia i badanie biografii „Przełomy biograficzne i uczenie się” (5-6 lutego 2016 roku) oraz odbyta wówczas rozmowa z profesorem Danutą Urbaniak-Zajęc, której dziękuję za konstruktywną dyskusję i zachętę do podejmowania wysiłku na drodze naukowej aktywności w obszarze prowadzenia badań jakościowych. Droga ta współcześnie – z uwagi na coraz wyraźniej dostrzegalny w badaniach społecznych renesans podejścia biograficznego – przypomina labirynt w gąszczu rozmaitych rozwiązań metodycznych, których aplikacja w zależności od obranej tradycji badawczej wymaga należytego namysłu²⁵. Dlatego też szczególnie dziękuję profesor Annie Walulik CSFN za to, że uwrażliwiła moją świadomość metodologiczną w zakresie posługiwania się określonymi procedurami opracowywania, analizy i interpretacji materiałów źródłowych. Analogicznie pragnę podziękować także

²⁵ Por. K. Kaźmierska, *Badania biograficzne w naukach społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2013(4), s. 7.

dr Małgorzacie Kutyle, której stała gotowość do wspólnej refleksji i wymiany myśli również poszerzyła mój metodologiczno-teoretyczny horyzont dotyczący badania tekstów o charakterze biograficznym.

Bardzo dziękuję recenzentom – profesorowi Mirosławowi Kowalskiemu oraz profesorowi Tadeuszowi Sakowiczowi – za podjęcie trudu rzetelnego i wnikliwego zapoznania się z treścią publikacji, a przede wszystkim za przekazane refleksje i sugestie, których uwzględnienie przyczyniło się do wzbogacenia prezentowanych na jej kartach rozważań. Za nakreślenie wprowadzenia w specyficzną problematykę tych rozważań serdecznie dziękuję profesorowi Mariuszowi Sztuce. W sposób szczególny i wyjątkowy za okazane wsparcie, wyrozumiałość i życzliwość dziękuję natomiast wszystkim bliskim, którzy otaczają mnie na co dzień.

Wreszcie najserdeczniejsze podziękowania kieruję w stronę mojego Mistrza, profesora Zbigniewa Marka SJ, zarówno za możliwość uczestnictwa w inspirujących seminariach, jak i merytoryczne konsultacje, a także wartościową współpracę. Nade wszystko jednak dziękuję Księdzu Profesorowi za umożliwienie mi zapoznania się z warsztatem pracy naukowej, ochocze dzielenie się cennymi refleksjami oraz roztropne wytyczenie zobowiązujących wymagań, dzięki którym odkryłem radość z sięgania po więcej w myśl jezuickiego *magis*. Za te i wszystkie inne wspólne doświadczenia, które ubogaciły mój (nie tylko naukowy) rozwój, z serca szczerze dziękuję.

Idei powstania niniejszej publikacji nie przyświecał zamiar dostarczenia gotowych recept dotyczących ulepszania systemów resocjalizacji, a tym samym zwiększenia efektywności procesów readaptacji społecznej osób opuszczających placówki resocjalizacyjne. Chodziło bardziej o określenie współczesnych wyzwań, jakie w świetle (auto)biografii osadzonych stają przed pedagogiką resocjalizacyjną. W świetle tego założenia będę odczuwał dostateczną satysfakcję, jeśli kontakt z tą publikacją zwiększy zainteresowanie przedstawicieli pedagogiki resocjalizacyjnej, kryminologii czy penitencjarystyki biograficznymi uwarunkowaniami niedostosowania społecznego. Badania w niej zaprezentowane pokazują bowiem, że świadomość własnej biografii w istotny sposób kształtuje procesy readaptacji społecznej. Z kolei opracowane na podstawie tych badań implikacje pedagogiczne – ponieważ nie mają charakteru katalogu zamkniętego – mogą stanowić przyczynek do dalszych poszukiwań.

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła

1.1. Narracje

Majcher S., *Dlaczego za kratami. Poruszające historie więźniów*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.

1.2. Dokumenty

Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej wydany przez Fundację Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych (FISE) na zlecenie Europejskiej Federacji Banków Etycznych i Alternatywnych (FEBEA), Warszawa 2011.

Informacja o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania za rok 2007 Ministerstwa Sprawiedliwości i Centralnego Zarządu Służby Więziennej, Warszawa 2007. Źródło: <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

Informacja o wynikach kontroli planowej nr P/14/044 – „Readaptacja społeczna skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności”, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego, Warszawa 2015.

Instrukcja Nr 2/12 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 29 lutego 2012 r. w sprawie tworzenia i organizacji oddziałów penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych.

Instrukcja Nr 15/10 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 13 sierpnia 2010 r. w sprawie zasad organizacji i warunków prowadzenia oddziałów penitencjarnych wobec skazanych tymczasowo aresztowanych i ukaranych stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego lub aresztu śledczego osadzonych w warunkach zapewniających wzmożoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo zakładu karnego.

Koszty wychowania dzieci w Polsce 2015, Raport Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 2015.

- Powrotność do przestępstwa w latach 2009-2014*, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, Warszawa 2016. Źródło: <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje>.
- Roczna informacja statystyczna za rok 2015 Ministerstwa Sprawiedliwości i Centralnego Zarządu Służby Więziennej*, Warszawa 2015. Źródło: <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. 2003 nr 151 poz. 1469).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. 2003 nr 152 poz. 1493).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad zatrudnienia skazanych (Dz. U. 2004 nr 27 poz. 242).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 lutego 2011 r. w sprawie stanowisk służbowych oraz stopni funkcjonariuszy Służby Więziennej (Dz. U. 2011 nr 36 poz. 189 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz. U. 2016 nr 0 poz. 969).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 września 2015 r. w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz. U. 2015 nr 0 poz. 1544).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz. U. 2003 nr 211 poz. 2051).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982 nr 35 poz. 228 ze zm.).
- Ustawa z dnia 12 lipca 1995 o zmianie Kodeksu karnego, Kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym (Dz. U. 1995 nr 95 poz. 475).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997 nr 88 poz. 553 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. 1997 nr 90 poz. 557 ze zm.).
- Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (Dz. U. 1997 nr 123 poz. 777 ze zm.).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 roku o Służbie Więziennej (Dz. U. 2010 nr 79 poz. 523).

Woronowicz Sz., *Resocjalizacja – zarys problematyki*, w: *Opracowania tematyczne*, Kancelaria Senatu Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa 2015.

Zarządzenia Nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych ze zmianami z dnia 24 grudnia 2008 r., 16 marca 2009 r. oraz 19 listopada 2010 r.

Zarządzenie Nr 19/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych.

2. Literatura przedmiotu

2.1. Monografie

Ablewicz K., *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1994.

Ambrozik W., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016.

Andrews D.A., Bonta J., *Risk-need-responsivity model for offender assessment and rehabilitation*, Public Safety, Canada 2007.

Andrews D.A., Bonta J., *The Psychology of Criminal Conduct*, Anderson Publishing, New Jersey 2010.

Anzenbacher A., *Wprowadzenie do filozofii*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

Baładynowicz A., *Probacja. Resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2011.

Baładynowicz A., *Zapobieganie przestępczości. Studium prawnoporównawcze z zakresu polityki kryminalnej*, Wydawnictwo Primum, Warszawa 1998.

Barczyk A., Barczyk P.P., *Wybrane zagadnienia historii resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.

Barkakaty B.C., *Bad Boys Behind Bars: An Anthology of Prisoners' Narratives*, XLIBRIS, Bloomington 2013.

- Biel K., *Przestępczość dziewcząt. Rodzaje i uwarunkowania*, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2009.
- Blumer H., *Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metoda*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2007.
- Bremer J., *Czy wolna wola jest wolna?*, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2013.
- Bremer J., *Neuronaukowy i potoczny obraz osoby w kognitywistyce*, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2016.
- Budziszewska M., *Opowieść „moi rodzice” w trzech fazach adolescencji i w dorosłości. Analiza narracji tożsamościowych*, Wydawnictwo Stowarzyszenia Filomatów i Wydawnictwo Liberi Libri, Warszawa 2015.
- Cekiera Cz., *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1993.
- Chomczyński P., *Mobbing w pracy z perspektywy interakcyjnej. Proces stawiania się ofiarą*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2008.
- Cieślak M., *Polskie prawo karne, zarys systemowego ujęcia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1994.
- Ciosek M., *Człowiek w warunkach izolacji więziennej*, Wydawnictwo Archidiecezji Gdańskiej „Stella Maris”, Gdańsk 1996.
- Ciosek M., *Izolacja więzienna. Wybrane aspekty izolacji więziennej w percepcji więźniów i personelu*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 1993.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis, Warszawa 2003.
- Cudak H., *Funkcjonowanie rodziny a nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo WSP, Kielce 1998.
- Czapów Cz., *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Czapów Cz., Jedlewska S., *Pedagogika resocjalizacyjna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Doroszevska J., *Pedagogika specjalna*, t. II, Wydawnictwo „Ossolineum”, Warszawa–Kraków–Wrocław–Gdańsk 1981.
- Fidelus A., *Determinanty readaptacji społecznej*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2012.
- Flick U., *Jakość w badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Foucault M., *Nadzorować i karać*, Wydawnictwo Fundacja Aletheia, Warszawa 1998.
- Gaberle A., *Rozważania o prawie i sądownictwie*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2005.

- Gadamer H.-G., *Język i rozumienie*, Wydawnictwo Fundacja Aletheia, Warszawa 2003.
- Gajdus D., Gronowska B., *Europejskie standardy traktowania więźniów*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 1998.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Glaser B.G., Strauss A.L., *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2009.
- Glaser B.G., Strauss A.L., *Time for Dying*, Aldine Publishing Company, Chicago 1968.
- Gnitecki J., *Elementy metodologii badań w pedagogice hermeneutycznej*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Zielona Góra 1996.
- Górny J., *Penitencjarystyka. Główne problemy wykonania kary pozbawienia wolności w rozwoju historycznym*, Wydawnictwo Akademia Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1981.
- Górski S., *Metodyka resocjalizacji*, Wydawnictwo IW ORZZ, Warszawa 1985.
- Grzegorzewska M., *Wybór pism*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
- Gucwa-Porębska K., *Formy wsparcia dla osób skazanych przedterminowo opuszczających zakłady karne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego*, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Hałas E., *Interakcjonizm symboliczny. Społeczny kontekst znaczeń*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Husserl E., *Badania dotyczące fenomenologii i teorii poznania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Husserl E., *Medytacje kartezjańskie: wprowadzenie do fenomenologii*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2009.
- Ilnicka R.M., *Środowiskowy kontekst niedostosowania społecznego młodzieży*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2008.
- Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Wydawnictwo Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.
- Iwański Z.S., *Resocjalizacja a kryzys kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Izdebska H., *Funkcjonowanie rodziny a zadania opieki nad dzieckiem*, Wydawnictwo „Ossolineum”, Wrocław 1967.

- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Jaworska A., *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016.
- Jedlewski S., *Nieletni w zakładach poprawczych*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1962.
- Johnson L.M., *Professional Misconduct against Juveniles in Correctional Treatment Settings*, Elsevier, Kidlington 2014.
- Kalinowski M., Pełka J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wydawnictwo APS, Warszawa 1996.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Kamiński A., *Studia i szkice pedagogiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Kamiński M., *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Kaźmierska K., *Biografia i pamięć: na przykładzie pokoleniowego doświadczenia ocalonych z zagłady*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2008.
- Kępiński A., *Psychopatie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.
- Kieszowska A., *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacyjne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Kochel J., Marek Z., *Pedagogia biblijna w katechezie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2012.
- Konecki K.T., *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 1992.
- Konecki K.T., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Konopczyński M., *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych. Refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2013.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Konopczyński M., *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę działań kreujących*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014.
- Konopnicki J., *Niedostosowanie społeczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Korcył-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Wolter Kluwer Polska, Warszawa 2008.

- Kowalski M., Falcman D., *Fenomenologia: socjologia versus pedagogika*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Kowalski M., Kmiecik B., *Bioetyka. Między prawem a pedagogiką*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016.
- Kowalski S., *Socjologia wychowania w zarysie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Kozaczuk F., *Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykołejenia społecznego*, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2006.
- Krasnodębski Z., *Rozumienie ludzkiego zachowania. Rozważania o filozoficznych podstawach nauk humanistycznych i społecznych*, Wydawnictwo Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Krüger H.-H., *Metody badań w pedagogice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Krüger H.-H., *Wprowadzenie w teorie i metody badawcze nauk o wychowaniu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Krysztofik J., Walulik A., *Między ignorancją a eksperckością*, Wydawnictwo Święty Paweł, Częstochowa 2016.
- Kubinowski D., *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia – Metodyka – Ewaluacja*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- Lasocik Z., *Dzielnicy w nowoczesnej formacji policyjnej*, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej UW, Warszawa 2011.
- Lelental S., *Prawo i polityka wykonywania kar (zarys wykładu)*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1981.
- Lelental S., *Wykłady prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1996.
- Lévi-Strauss C., *Smutek tropików*, Wydawnictwo Fundacja Aletheia, Warszawa 2008.
- Lipka M., *Przestępczość nieletnich w Polsce. Zapobieganie i zwalczanie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1971.
- Lipkowski O., *Dziecko społecznie niedostosowane i jego resocjalizacja*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971.
- Lipkowski O., *Pedagogika specjalna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Lipkowski O., *Resocjalizacja*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1980.

- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizująca*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.
- Machel H., *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 1994.
- Makowski A., *Nieletni sprawni inaczej i ich ortopedagogika: diagnoza i socjalizacja reedukacyjna przez ergoterapię*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Marek A., *Prawo karne – zagadnienia teorii i praktyki*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 1997.
- Marek Z., *Biblia w katechetycznej postudze słowa*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1998.
- Marek Z., *Podstawy wychowania moralnego*, Wydawnictwo WAM i WSFP „Ignatianum”, Kraków 2005.
- Marek Z., *Religia – pomoc czy zagrożenie dla edukacji?*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.
- Maruna S., *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*, American Psychological Association, Washington 2001.
- Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010.
- Michel M., *Lokalny system profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2013.
- Mieszalska A., *Reakcje społeczne na przemiany ustrojowe*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1996.
- Milerski B., *Hermeneutyka pedagogiczna. Perspektywy pedagogiki religii*, Wydawnictwo Naukowe ChAT, Warszawa 2011.
- Miles M.B., Huberman A.M., *Analiza danych jakościowych*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2000.
- Moczydłowski P., *Drugie życie więzienia*, Oficyna Wydawnicza „Łośgraf”, Warszawa 2002.
- Morgan A., *Terapia narracyjna. Wprowadzenie*, Wydawnictwo „Paradygmat”, Warszawa 2011.
- Muskała M., *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.

- Niewiadomska I. i in, *Readaptacja społeczno-zawodowa więźniów. Narzędzia do diagnozowania potencjału readaptacyjnego i kapitału wspierającego*, Instytut Psychoprofilaktyki i Psychoterapii Stowarzyszenie „Natanaelum” i Drukarnia Tekst Emilia Zonik i Wspólnicy, Lublin 2014.
- Nowak B.M., *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Doświadczenie rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2002.
- O'Connor P.E., *Speaking of Crime: Narratives of Prisoners*, University of Nebraska Press, Lincoln 2000.
- Olszewska-Dyoniziak B., *Człowiek – kultura – osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kulturowej*, Wydawnictwo Alfa 2, Wrocław 2001.
- Peyrefitte A., *Wymiar sprawiedliwości. Między ideałem a rzeczywistością*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Pilch T., *Metodologia pedagogicznych badań środowiskowych*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Pospiszyl K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1998.
- Pospiszyl K., Żabczyńska E., *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Przybyliński S., *Podkultura więzienna. Wielowymiarowość rzeczywistości penitencjarnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.
- Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Wydawnictwo ASP im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 2001.
- Pytka L., Zacharuk T., *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Wydawnictwo WSRP, Siedlce 1995.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, Warszawa 1933.
- Rajamani L., *Differential Treatment in International Environmental Law*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Raś D., *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2006.
- Rejman J., *System wychowawczy zakładu penitencjarnego dla młodocianych. Model organizacji i resocjalizacji*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 2000.

- Rejman J., *Zmiana w polskim systemie penitencjarnym. Ograniczenia i możliwości*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- Ricoeur P., *Egzystencja i hermeneutyka: rozprawy o metodzie*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1985.
- Rode M., *Style myślenia przestępczego. Podstawy teoretyczne i diagnostyczne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013.
- Ryk A., *W poszukiwaniu podstaw pedagogiki humanistycznej. Od fenomenologii Edmunda Husserla do pedagogiki fenomenologicznej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Sakowicz T., *Systemy normatywne w świadomości osób uwięzionych. Studium socjopedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014.
- Sakowicz T., *Wybrane aspekty środowiska rodzinnego w percepcji i ocenie osób osadzonych w polskich zakładach karnych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Schütz A., *O wielości światów. Szkice z socjologii fenomenologicznej*, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2008.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011.
- Silverman D., *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Spionek H., *Zaburzenia psychologicznego rozwoju dziecka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2000.
- Stępniać P., *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1992.
- Strauss A.L., *Continual Permutations of Actions*, Aldine de Gruyter, New York 1993.
- Sułek A., *Eksperyment w badaniach społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- Szaszkiewicz M., *Tajemnice grypsarki*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997.
- Szczepaniak P., *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Wydawnictwo KTPN i UW, Kalisz-Warszawa 2003.
- Szczepaniak R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2015.

- Szczęśny W.W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Szczygieł G., *Spółeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2002.
- Szot L., *Znaczenie wsparcia społecznego w pozytywnej readaptacji osób wchodzących w konflikt z prawem. Studium z pracy socjalnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2012.
- Sztuka M., *Anachronizm i aktualność. Idea resocjalizacji w sporze o nowoczesność*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Szymanowska A., *Polacy wobec przestępstw i karnia*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2008.
- Szymanowska A., *Więzenie i co dalej?*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Szymanowski T., *Polityka karna i pomoc penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego. Podstawowe problemy w świetle badań empirycznych*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2004.
- Szymanowski T., *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1989.
- Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, Wydawnictwo Librata, Warszawa 1998.
- Śliwowski J., *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1981.
- Świda W., *Prawo karne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.
- Taxman F.S., Belenko S., *Implementing Evidence-Based Practices in Community Corrections and Addiction Treatment*, Springer, New York 2012.
- Thomas W.I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, (V tomów), Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- Tołstoj L., *Anna Karenina*, t. I, Oficyna Wydawnicza „Finna”, Gdańsk 2013.
- Trempała E., *Wychowanie w środowisku szkoły*, Wydawnictwo WSN, Bydgoszcz 1974.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1997.
- Urban B., *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.

- Urbaniak-Zajęc D., *W poszukiwaniu teorii działania profesjonalnego pedagoga*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016.
- Urbaniak-Zajęc D., Kos E., *Badania jakościowe w pedagogice*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Van Voorhis P., E.J. Salisbury, *Correctional Counseling and Rehabilitation*, Routledge, Abingdon-New York 2016.
- Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1974.
- Walters G.D., *Criminal Belief Systems: An Integrated-interactive Theory of Lifestyles*, Praeger, Westport 2002.
- Walulik A., *Moderacyjne i synergiczne kształtowanie dorosłości. Propozycja typologii modeli znaczeń wiedzy religijnej na przykładzie Korespondencyjnego Kursu Biblijnego*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2011.
- Wiehl R., *Fenomenologia. Dialektyka. Hermeneutyka*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, Poznań 1996.
- Witkowska-Rozpara K., *Przestępczość, środki masowego przekazu a polityka karna*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Dom Wydawniczy „Strzelec”, Kielce 1998.
- Wójcik D., *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2010.
- Zacharuk T., *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Wydawnictwo AP, Siedlce 2008.
- Zaczyński W.P., *Praca badawcza nauczyciela*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1995.
- Zimbardo P.G., *Efekt Lucyfera*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Znaniecki F., *Metoda socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Znaniecki F., *Socjologia wychowania*, t. I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2001.
- Żukiewicz A., *Reintegracja społeczna i zawodowa podopiecznych systemu pomocy społecznej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Żukiewicz A., *Wprowadzenie do epistemologii pracy społecznej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2015.
- Żukiewicz A., *Wprowadzenie do ontologii pracy społecznej. Odniesienia do społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2009.

2.2. Druki zwarte

- Ablewicz K., *Hermeneutyka i fenomenologia w badaniach pedagogicznych*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, pr. zb. pod red. S. Pal-ki, Wydawnictwo UJ, Kraków 1998, s. 25-41.
- Ablewicz K., *Miejsce badań fenomenologicznych w poznaniu sytuacji wychowawczych*, w: *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, pr. zb. pod red. D. Kubinowskiego, M. Nowaka, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 181-187.
- Ambroziak W., *O konieczności udziału społeczeństwa w procesie resocjalizacji przestępców*, w: *Problemy współczesnej resocjalizacji*, pr. zb. pod red. L. Pytki, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2010, s. 36-42.
- Ambroziak W., *Proces readaptacji społecznej i jego istota*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 182-184.
- Ambroziak W., *Stan kryzysu czy nieuspołecznienie systemu penitencjarnego?*, w: *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 13-21.
- Atkinson P., Delamont S., *Perspektywy analityczne*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincoln, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 257-284.
- Baładynowicz A., *Destygmatyzacja i wychodzenie z opresji skazanych w warunkach kurateli sądowej a ich readaptacja społeczna*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 21-44.
- Baładynowicz A., *Diagnoza środowisk wychowawczych recydywistów w świetle badań longitudinalnych*, w: *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży*, pr. zb. pod red. W. Kubika, B. Urbana, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2005, s. 45-68.
- Baładynowicz A., *Paradygmat inkluzji i katalaksji podstawą kreowania systemu reintegracji społecznej skazanych*, w: *Współczesne uwarunkowania i wzory procesów resocjalizacji, reintegracji, inkluzji*, pr. zb. pod red. K. Marzec-Holki, K. Mirosław-Nawrockiej i J. Molendy, Wydawnictwo APS, Warszawa 2014, s. 19-53.
- Baładynowicz A., *Prawo socjalne i prawo karne pozbawione sumienia – ekskluzja społeczna jednostki*, w: *Problemy współczesnej resocjalizacji*, pr. zb. pod red. L. Pytki, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2010, s. 43-56.

- Baładynowicz A., *Resocjalizacja wspierająca z udziałem społeczeństwa, oparta na paradygmacie tożsamości osobowej, społecznej i kulturowej*, w: *Resocjalizacja. Ciężkość i zmiana*, pr. zb. pod red. M. Konopczyńskiego, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2008, s. 89-114.
- Baładynowicz A., *System probacji rewolucyjną zmianą polityki karno-penitencjarnej w Polsce*, w: *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 23-58.
- Baładynowicz A., *System resocjalizacji nieletnich – od patologii do normalności*, w: *Przekraczanie zagubionego człowieczeństwa na resocjalizacyjnej niwie*, pr. zb. pod red. S. Przybylińskiego, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 9-29.
- Baładynowicz A., *Zapobieganie przestępczości nieletnich w oparciu o paradygmat tożsamości osobowej, społecznej i kulturowej*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 17-35.
- Bartkowiak E., *(Nie)szczęśliwe dzieciństwo. Konteksty (nie)dzisiejsze*, w: *Szczęście w wymiarze pedagogiczno-psychologicznym*, pr. zb. pod red. E. Kowalskiej, P. Prüfera i M. Kowalskiego, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014, s. 117-135.
- Bauman T., *Badacz jako krytyk*, w: *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, pr. zb. pod red. D. Kubinowskiego, M. Nowaka, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 189-207.
- Betke Cz., Betke T., *Diagnoza resocjalizacyjna i jej wykorzystanie w projektowaniu procesu wychowawczego*, w: *Resocjalizacja, diagnoza, wychowanie*, pr. zb. pod red. B. Kosek-Nity, D. Raś, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1999, s. 24-35.
- Beverley J., *Narracja świadka, podrzędność i autorytet narracyjny*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincolna, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 761-774.
- Będkowska-Heine V., *Trajektorie w losach mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności – perspektywa osadzonych*, w: *Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów i rodzajów przestępczości*, pr. zb. pod red. B. Urbana, Wydawnictwo GWSP, Mysłowice 2007, s. 153-171.
- Biel K., *Resocjalizacja dziewcząt przejawiających zachowania agresywne*, w: *Wychowanie – nierozłączność teorii i praktyki. W perspektywie historii edukacji oraz pedagogiki specjalnej i resocjalizacyjnej*, pr. zb. pod red. D. Apanel, A. Jaworskiej, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2010, s. 238-249.

- Biel K., *Zła resocjalizacja czy resocjalizacja zła*, w: *Resocjalizacja wobec tajemnicy zła*, pr. zb. pod red. K. Biela, M. Szutki, Wydawnictwo WAM i WSF-P „Ignatianum”, Kraków 2010, s. 133-160.
- Borucka A., *Koncepcja resilience. Podstawowe założenia i nurty badań*, w: *Resilience. Teoria – badania – praktyka*, pr. zb. pod red. W. Junik, Wydawnictwo Parpamedia, Warszawa 2011, s. 11-28.
- Bulenda T., *Uwalnianie od karania i łagodzenie kar przestępcom – kontekst wychowania i profilaktyki*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, pr. zb. pod red. B. Jezińskiej, A. Rejznera, P. Szczepaniaka i A. Szecówki, Wydawnictwo IPSiR UW, Warszawa 2013, s. 136-155.
- Charmaz K., *Teoria ugruntowana w XXI wieku. Zastosowanie w rozwijaniu badań nad sprawiedliwością społeczną*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincolna, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 707-746.
- Chase S.E., *Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincolna, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 15-56.
- Cichocki M., *Rola wychowawcy w przygotowaniu skazanych do readaptacji społecznej*, w: *Funkcjonowanie kadry penitencjarnej w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności*, pr. zb. pod red. D. Kowalczyk, I. Mudreckiej, Wydawnictwo UO, Opole 2013, s. 249-258.
- Cielecki T., *Model więziennictwa – czy model polityki karnej, a może model zapobiegania przestępczości?*, w: *Funkcjonowanie kadry penitencjarnej w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności*, pr. zb. pod red. D. Kowalczyk, I. Mudreckiej, Wydawnictwo UO, Opole 2013, s. 33-60.
- Ciosek M., *Zakład karny jako instytucja resocjalizacyjna*, w: *Resocjalizacja*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 326-345.
- Czapska J., *Community policing w Polsce – możliwości i ograniczenia*, w: *Bezpieczeństwo lokalne. Społeczny kontekst prewencji kryminalnej*, pr. zb. pod red. J. Czapskiej, J. Widackiego, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2000, s. 140-154.
- Czapska J., *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych – możliwości i granice*, w: *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, pr. zb. pod red. J. Czapskiej, W. Krupiarza, Wydawnictwo ISP, Warszawa 1999, s. 55-73.
- Drozd E., *Atmosfera domu rodzinnego w percepcji młodzieży niedostosowanej społecznie*, w: *Dylematy współczesnej profilaktyki i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. A. Kieszkowskiej, Wydawnictwo UH-P, Kielce 2008, s. 117-124.

- Dubiel E., *Pomoc postpenitencjarna i pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwem w projektowanych zmianach ustawowych*, w: *W poszukiwaniu optymalnego modelu więzienia resocjalizującego*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2010, s. 117-127.
- Dubiel K., *Krótką historia resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, pr. zb. pod red. M. Marczak, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 27-33.
- Dubiel K., *Przeludnienie jednostek penitencjarnych determinantą realizacji międzynarodowych standardów wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 53-62.
- Dukaczewski E.J., *Z historii instytucji i koncepcji resocjalizacyjnych w Europie i USA*, w: *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, pr. zb. pod red. K. Pospiszyla, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990, s. 15-43.
- Dybalska I., *Przygotowanie do społecznej readaptacji skazanych w polskim systemie penitencjarnym realizowane przez Służbę Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych*, w: *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, pr. zb. pod red. B. Skafiriak, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 159-178.
- Dymowska M., *O potrzebie działań antydyskryminacyjnych w pracy kuratorów sądowych*, w: *Stereotypy w pedagogice, pracy socjalnej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. E. Kantowicz, A. Leszczyńskiej-Rejchert, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2012, s. 239-250.
- Fatyga B., *Szkic o konsumpcyjnym stylu życia i rzeczach jako dobrach kultury*, w: *Socjologia i Siciński*, pr. zb. pod red. P. Glińskiego, A. Kościańskiego, Wydawnictwo IFIS PAN, Warszawa 2009, s. 148-159.
- Frysztański K., *Wokół istoty „społecznego wykluczenia” oraz „społecznego włączenia”*, w: *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, pr. zb. pod red. J. Grotowskiej-Leder, K. Faliszek, Wydawnictwo „Akapit”, Toruń 2005, s. 17-24.
- Gałań T., Kokorzecka-Piber M., *Działalność postpenitencjarna Stowarzyszenia Penitencjarnego „Patronat”, oddział w Białymstoku*, w: *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, pr. zb. pod red. J. Górniewicza, H. Kędzierskiej, Wydawnictwo UW-M, Olsztyn 2000, s. 139-145.
- Gąsecki K., *Aksjologiczny wymiar pracy ludzkiej – inspiracja myślą Jana Pawła II*, w: *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*,

- pr. zb. pod red. J. Michalskiego, A. Zakrzewskiej, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2012, s. 387-401.
- Głowik T., *Sytuacje trudne w izolacji penitencjarnej*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja. Od dysfunkcjonalności do funkcjonalności*, pr. zb. pod red. K. Marzec-Holki, T. Głowika, E. Bilskiej i H. Iwanickiego, Wydawnictwo APS, Warszawa 2012, s. 194-212.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, w: *Elementy teorii socjologicznych: Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, pr. zb. pod red. W. Dereczyńskiego, A. Jasińskiej-Kani i J. Szackiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 166-177.
- Granosik M., Gulczyńska A., Szczepanik R., *Przekształcanie klimatu społecznego ośrodków wychowawczych dla młodzieży nieprzystosowanej społecznie (MOS i MOW), czyli o potrzebie rozwoju dyskursu profesjonalnego oraz działań upętnomocniających*, w: *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Dobre praktyki pracy edukacyjnej*, pr. zb. pod red. J.E. Kowalskiej, A. Sobczak i A. Kaźmierczaka, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2015, s. 195-230.
- Grzegorzewska M., *Młodzież niedostosowana społecznie*, w: *Polska myśl resocjalizacyjna. Wybór tekstów*, pr. zb. pod red. K. Sawickiej, Wydawnictwo UW, Warszawa 1993, s. 23-27.
- Hobfoll S.E., *Teoria zachowania zasobów i jej implikacje dla problematyki stresu, zdrowia i odporności*, w: *Teoria zachowania zasobów Stevana E. Hobfolla – polskie doświadczenia*, pr. zb. pod red. E. Bielawskiej-Batorowicz, B. Dudka, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2012, s. 17-50.
- Hopmann A., *Sozialraumorientierung in der Jugendhilfeplanung*, w: *Neue Perspektiven in der Sozialraumorientierung: Dimensionen, Planung, Gestaltung*, pr. zb. pod red. U. Deineta, Ch. Gillesa, R. Knoppa, Frank & Timme, Düsseldorf 2006, s. 122-138.
- Iskra J., *Jakościowa analiza zdarzeń życiowych przedstawionych w postaci utworów literackich jako sposób zrozumienia życia osobowego ich autora*, w: *Szki-ce psychologiczne. Doniesienia z badań. Aplikacje. Refleksje*, pr. zb. pod red. M. Straś-Romanowskiej, Wydawnictwo Uwr, Wrocław 2002, s. 195-230.
- Jaworska A., *Metody oddziaływań w polskim modelu penitencjarnym*, w: *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, pr. zb. pod red. A. Jaworskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 91-152.
- Jaworska A., *Paradygmatyczne podstawy współczesnej resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, pr. zb. pod red. A. Jaworskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 137-148.

- Jemielniak D., *Wprowadzenie. Czym są badania jakościowe?*, w: *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*, pr. zb. pod red. D. Jemielniaka, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 9-16.
- Juraś-Krawczyk B., Śliwerski B., *Wprowadzenie*, w: *Pedagogiczne drogowskazy*, pr. zb. pod red. B. Juraś-Krawczyk, B. Śliwerskiego, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 7-14.
- Kalaman M.R., *Rola i znaczenie wychowawcy penitencjarnego w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: *W dążeniu do skutecznej resocjalizacji*, pr. zb. pod red. A. Kamińskiego, Wydawnictwo OSPR (Ogólnopolskie Stowarzyszenie Pracowników Resocjalizacji) i UW, Warszawa 2013, s. 181-195.
- Kalisz T., *Uwagi o celach kary pozbawienia wolności w perspektywie art. 67 k.k.w.*, w: *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, pr. zb. pod red. A. Szerląg, Oficyna Wydawnicza „Atut” – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2011, s. 39-51.
- Karaszewska H., Silecka E., *W stronę readaptacji społecznej skazanych*, w: *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, pr. zb. pod red. A. Jaworskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 149-165.
- Kawula S., *Bariery resocjalizacji w świetle teorii społecznego naznaczenia*, w: *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji*, pr. zb. pod red. J. Górniewicza, H. Kędzierskiej, Wydawnictwo UW-M, Olsztyn 2000, s. 19-35.
- Każmierska K., *Wstęp*, w: *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, pr. zb. pod red. K. Każmierskiej, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Kraków 2012, s. 9-14.
- Każmierska K., *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, w: *Biografia a tożsamość narodowa*, pr. zb. pod red. M. Czyżewskiego, A. Piotrowskiego i A. Rokuszewskiej-Pawefek, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1997, s. 35-44.
- Kędrak M., *Rola sądowego kuratora zawodowego*, w: *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, pr. zb. pod red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 267-280.
- Kędzierski A., Kędzierska H., *Organizacja modelu systemowej pomocy rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, w: *Systemowa pomoc rodzinie w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej*, pr. zb. pod red. J. Górniewicza, H. Kędzierskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2000, s. 59-66.
- Kędzierski W., *Organizacyjno-prawne i psychospołeczne uwarunkowania resocjalizacji instytucjonalnej (wybrane aspekty)*, w: *Prawne i socjokulturowe*

- uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 302-317.
- Kołomański Ł., *Resocjalizacja nieletnich – idea czy utopia?*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 36-47.
- Konarska-Wrzosek V., *Propozycja zmian katalogu kar w kodeksie karnym z 1997 r. w zakresie kar pozbawienia wolności oraz dolegliwości związanych z niektórymi rodzajami kar wolnościowych*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, pr. zb. pod red. P. Kardasa, T. Sroki i W. Wróbla, t. II, Wydawnictwo LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 857-870.
- Konopczyński M., *Resocjalizacja. Destygmatyzacja poprzez kreowanie alternatywnych autoprezentacji*, w: *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 59-72.
- Konopczyński M., *Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, pr. zb. pod red. M. Konopczyńskiego, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2008, s. 69-86.
- Konopczyński M., *Współczesne systemy resocjalizacyjne*, w: *Resocjalizacja*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 203-212.
- Korwin-Szymanowska A., *Możliwości i ograniczenia resocjalizacji w warunkach izolacji*, w: *Współczesne wyzwania dla teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, pr. zb. pod red. D. Rybczyńskiej-Abdel Kawy, M. Heine i A. Karłyk-Ćwik, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2013, s. 95-113.
- Kossowska A., *Współczesna przestępczość – uwarunkowania i konsekwencje. Dylematy reakcji społecznej*, w: *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 9-19.
- Kozłowska A., *Czynniki utrudniające społeczną readaptację skazanych w aspekcie ich aktywizacji zawodowej*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 141-149.
- Krakowiak P., Janowicz A., *Resocjalizacja inkluzyjna w świetle dobrych praktyk współpracy systemu penitencjarnego ze środowiskiem opieki paliatywno-hospicyjnej w Polsce*, w: *Resocjalizacja – edukacja – polityka społeczna. Współczesne konteksty teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, pr. zb. pod red. M. Kowalskiego, A. Knocińskiej i P. Frąckowiaka, Wydawnictwo WWSSE, Środa Wielkopolska 2014, s. 120-128.

- Kromolicka B., *Wolontariat w pomocy społecznej*, w: *Praca socjalna w służbie ludziom*, pr. zb. pod red. A. Żukiewicza, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2012, s. 165-175.
- Kubinowski D., Nowak M., *Wstęp*, w: *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, pr. zb. pod red. D. Kubinowskiego, M. Nowaka, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 7-14.
- Kuć M., *Kara pozbawienia wolności jako problem interdyscyplinarny*, w: *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty wykonywania kary pozbawienia wolności*, pr. zb. pod red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 33-43.
- Kuć M., *Rola społeczeństwa w resocjalizacji skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, w: *Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, pr. zb. pod red. A. Jaworskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 111-123.
- Kuć M., *Więźniowie – wsparcie społeczne*, w: *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, pr. zb. pod red. M. Kalinowskiego, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 219-231.
- Kulikowski P., *Resocjalizacja czy readaptacja? Na czym powinny się skupiać działania w stosunku do młodzieży w zakładach poprawczych*, w: *Przekraczanie kręgu zagubionego człowieczeństwa na resocjalizacyjnej niwie*, pr. zb. pod red. S. Przybylińskiego, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 87-98.
- Kusztal J., *Resocjalizacja – readaptacja – reintegracja*, w: *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, pr. zb. pod red. B. Skafiriak, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 25-43.
- Kwieciński A., *Podstawy prawne udziału społeczeństwa w wykonywaniu leczniczych środków zabezpieczających i pomocy w społecznej readaptacji skazanych zwalnianych z zakładów zamkniętych*, w: *Kara pozbawienia wolności a readaptacja społeczna skazanych*, pr. zb. pod red. A. Szerląg, Oficyna Wydawnicza „Atut” – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2011, s.171-187.
- Kwieciński J., Waligóra B., *Zatrudnienie w strategii readaptacji społecznej skazanych – na przykładzie Zakładu Karnego we Wronkach*, w: *Pomoc postpenitencjarna w kontekście strategii działań resocjalizacyjnych*, pr. zb. pod red. B. Skafiriak, cz. II, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 193-238.
- Lenczewska H., Machel, H., *Kryzys idei resocjalizacji penitencjarnej – fenomen czy ostrzeżenie*, w: *Wychowanie – profilaktyka – resocjalizacja. W poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali makro i mikro*, pr. zb. pod red. J. Sowy,

- E. Piotrowskiego i J. Rejmana, cz. II, Wydawnictwo Podkarpackiego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Rzeszowie, Rzeszów 2003, s. 305-317.
- Linowski K., *Rola wychowawcy w resocjalizacji penitencjarnej – zarys problemu*, w: *Problemy doskonalenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli*, pr. zb. pod red. E. Sałaty, Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom 2009, s. 460-465.
- Linowski K., *System odbywania kary pozbawienia wolności a próba*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, pr. zb. pod red. Z. Bartkowicza, A. Węglińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 215-233.
- Lipiński S., *Historia resocjalizacji nieletnich*, w: *Historyczne dyskursy nad pedagogiką specjalną – w ujęciu pedagogicznym*, pr. zb. pod red. J.J. Błęszyńskiego, D. Baczały i J. Binnebesela, Wydawnictwo Naukowe WSEZ w Łodzi, Łódź 2008, s. 215-252.
- Łagoda A., *Nauki pedagogiczne źródłem innowacji w resocjalizacji i profilaktyce społecznej*, w: *Psychospołeczne determinanty niedostosowania społecznego oraz nowatorskie prądy działań zaradczych*, pr. zb. pod red. A. Jaworskiej, Ł. Wirkusa i P. Kozłowskiego, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2007, s. 231-237.
- Łuczewski M., Bednarz-Łuczewska P., *Analiza dokumentów zastanych*, w: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, pr. zb. pod red. D. Jemielniaka, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 163-188.
- Machel H., *Czy istnieje alternatywa dla resocjalizacji penitencjarnej?*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 143-150.
- Machel H., *Penitencjarystyka polska w najbliższej perspektywie*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 34-42.
- Machel H., *Perspektywy resocjalizacji penitencjarnej w świetle niektórych badań naukowych i obecnej sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju*, w: *Optymalizacja oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce i w niektórych krajach europejskich*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2006, s. 69-82.
- Malec J., *Czynniki warunkujące kształtowanie się właściwych postaw moralnych więźniów w Polsce*, w: *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, pr. zb. pod red. B. Hołysta, W. Ambrozika i P. Stępnia, Zakład Wydawniczo Produkcyjny „Folia”, Warszawa 2001, s. 404-417.
- Marczak M., *Przygotowanie do readaptacji społecznej osób osadzonych w jednostkach penitencjarnych*, w: *Kryminologiczne i penitencjarne aspekty*

- wykonywania kary pozbawienia wolności, pr. zb. pod red. M. Kuć, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2008, s. 259-265.
- Marczak M., *Skuteczność readaptacji społecznej kobiet w Polsce*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 382-390.
- Marek Z., *Wsparcie religijno-moralne w niwelowaniu ubóstwa*, w: *Praca socjalna w służbie ludziom*, pr. zb. pod red. A. Żukiewiczza, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2012, s. 137-153.
- Melosik Z., *Kultura instant. Paradoxy pop-tożsamości*, w: *Edukacja. Społeczne konstruowanie idei i rzeczywistości*, pr. zb. pod red. M. Cylkowskiej-Nowak, Poznań 2000, s. 372-385.
- Melosik Z., *Ponowoczesność: między globalizmem, amerykańizacją i fundamentalizmem*, w: *Psychologiczno-edukacyjne aspekty przesilenia systemowego*, pr. zb. pod red. J. Brzezińskiego, Z. Kwiecińskiego, Wydawnictwo UMK, Toruń 2000, s. 165-178.
- Michel M., *Streetworking – teoretyczne podstawy profilaktyki i resocjalizacji w środowisku otwartym*, w: *Streetworking. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, pr. zb. pod red. M. Michel, Wydawnictwo UJ, Kraków 2011, s. 13-34.
- Morrison K., *Kolonizacja światów społecznych edukacji przez pracę*, w: *Praca i rozwój człowieka*, pr. zb. pod red. J. Mółki, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2016, s. 15-39.
- Mółka M., *Resocjalizacja przez pracę*, w: *Wychowanie i praca. W trosce o integralny rozwój człowieka*, pr. zb. pod red. Z. Marka, J. Mółki i M. Mółki, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2017, s. 351-371.
- Mółka M., *Temporalne ujęcie procesu readaptacji społecznej w perspektywie narracji skazanych*, w: *Czas i miejsca w biografii. Aspekty edukacyjne*, pr. zb. pod red. E. Dubas, A. Gutowskiej, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2017, s. 201-215.
- Myjak T., *Praca zawodowa w rozwoju osobistym i zawodowym człowieka*, w: *Praca i rozwój człowieka*, pr. zb. pod red. J. Mółki, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2016, s. 75-86.
- Neć R., *Udział kuratora sądowego w profilaktyce i resocjalizacji osób warunkowo zwolnionych z odbywania kary pozbawienia wolności*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 398-407.
- Nizińska A., *O pożytkach z narracyjnego odczytywania świata społecznego*, w: *Narracja – krytyka – zmiana. Praktyki badawcze we współczesnej pedagogice*, pr. zb. pod red. E. Kurantowicz, M. Nowak-Dziemianowicz,

- Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 241-262.
- Nowak A., *Metoda biograficzna w naukach pedagogicznych*, w: *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, pr. zb. pod red. S. Palki, Wydawnictwo UJ, Kraków 1998, s. 99-111.
- Nowak B.M., *Koncepcja twórczej resocjalizacji – odniesienia dydaktyczne*, w: *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, pr. zb. pod red. B. Urbana, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Mysłowice 2010, s. 109-119.
- Nowak B.M., *Skuteczność oddziaływań resocjalizujących w percepcji kuratorów sądowych*, w: *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, pr. zb. pod red. A. Kieszkowskiej, cz. I, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 339-350.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Czy świat człowieka ma postać narracji? O możliwościach badania, rozumienia i zmiany*, w: *Narracja – krytyka – zmiana. Praktyki badawcze we współczesnej pedagogice*, pr. zb. pod red. E. Kurantowicz, M. Nowak-Dziemianowicz, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 13-24.
- Pawełek K., *Powrót więźniów do społeczeństwa nie jest łatwy...*, w: *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, pr. zb. pod red. S. Przybylińskiego, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2010, s. 153-167.
- Pawełek K., Marczak M., *Resocjalizacja w polskich zakładach karnych. Teoria a praktyka*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, pr. zb. pod red. Z. Bartkowicza, A. Węglińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 43-50.
- Peräkylä A., *Analiza rozmów i tekstów*, w: *Metody badań jakościowych*, pr. zb. pod red. N.K. Denzina, Y.S. Lincoln, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 325-350.
- Pilch T., *Metody i techniki badań w pedagogice*, w: *Pedagogika – podręcznik akademicki*, pr. zb. pod red. M. Godlewskiego, S. Krawcewicz i T. Wujka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 53-83.
- Pindel E., *Życie po więzieniu – readaptacja w środowisku otwartym*, w: *Zagadnienia readaptacji społecznej skazanych*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 150-159.
- Porowski M., *Psychospołeczne aspekty pomocy dla więźniów*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pr. zb. pod red. T. Bulendy, R. Musińskiego, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2003, s. 299-329.

- Pospiszyl K., *Systemy i modele oddziaływań resocjalizacyjnych (próba przeglądu)*, w: *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, pr. zb. pod red. K. Pospiszyla, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990, s. 43-50.
- Pospiszyl K., *Współczesne trendy rozwoju resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, pr. zb. pod red. M. Konopczyńskiego, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2008, s. 48-53.
- Przetacznikowa M., Susułowska M., *Wybrane zagadnienia psychologii kliniczno-wychowawczej dzieci i młodzieży*, w: *Psychologia kliniczna*, pr. zb. pod red. A. Lewickiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 223-321.
- Prząg D., *Warunkowe przedterminowe zwolnienie a problem readaptacji społecznej skazanych*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, pr. zb. pod red. Z. Bartkowicza, A. Węglińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 81-93.
- Pytka L., *Aksjologiczne podstawy resocjalizacji*, w: *Polska myśl resocjalizacyjna*, pr. zb. pod red. K. Sawickiej, Wydawnictwo UW, Warszawa 1993, s. 73-79.
- Pytka L., *Readaptacja jako element polityki reintegracji społecznej*, w: *Problemy współczesnej resocjalizacji*, pr. zb. pod red. L. Pytki, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2010, s. 15-27.
- Pytka L., *Resocjalizacja nieletnich – rozkwit i zwyrodnienie wątków*, w: *Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej*, pr. zb. pod red. A. Rejznera, Wydawnictwo IPSiR UW, Warszawa 2007, s. 15-20.
- Pytka L., *Różne ujęcia definicji resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t. I, Warszawa 2008, s. 73-77.
- Pytka L., *Wolność, dobrowolność i bezpieczeństwo*, w: *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, pr. zb. pod red. P. Szczepaniaka, Wydawnictwo Forum Penitencjarne, Warszawa 2013, s. 23-31.
- Rejman J., *Innowacje penitencjarne*, w: *Optymalizacja oddziaływań resocjalizacyjnych w Polsce i w niektórych krajach europejskich*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2006, s. 95-113.
- Rejman J., *Spółeczno-kulturowe oraz naukowe ograniczenia rozwoju idei i praktyki resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 63-84.
- Rejman J., Sak-Styczyńska A., *Metodologiczne odrębności profilaktyki społecznej i resocjalizacji w środowisku społecznym*, w: *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, pr. zb. pod red. I. Pospiszyl, M. Konopczyńskiego, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2007, s. 127-141.

- Riemann G., Schütze F., „Trajectory” as a Basic Theoretical Concept for Analyzing Suffering and Disorderly Social Processes, w: *Social Organization and Social Processes. Essays In Honor of Anselm Strauss*, pr. zb. pod red. D.R. Mainesa, Aldine de Gruyter, New York 1991, s. 333-357.
- Rokuszewska-Pawefek A., *Doświadczenia wojenne Polaków – analiza trajektorii wrześniowej*, w: *Biografia a tożsamość narodowa*, pr. zb. pod red. M. Czyżewskiego, A. Piotrowskiego i A. Rokuszewskiej-Pawefek, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1997, s. 67-83.
- Sakowicz T., *Rodzinny paradygmat resocjalizacji więźniów*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja społeczna wobec wyzwań współczesności*, pr. zb. pod red. A. Kieszkowskiej, E. Lisowskiej, Wydawnictwo AŚ, Kielce 2007, s. 65-81.
- Sakowicz T., *Zmierzch czy renesans zakładowej resocjalizacji*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, pr. zb. pod red. Z. Bartkowicza, A. Węglińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 29-42.
- Schmidt D., *Proksemiczny wymiar instytucji więziennej*, w: *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 105-125.
- Schmidt D., *Zachowania proksemiczne i zatłoczenie a funkcjonowanie zamkniętych instytucji korekcyjnych*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja*, pr. zb. pod red. J. Kwaśniewskiego, Wydawnictwo IPSiR UW, Warszawa 2009, s. 89-126.
- Schütz A., *Fenomenologia i nauki społeczne*, w: *Fenomenologia i socjologia. Zbiór tekstów*, pr. zb. pod red. Z. Krasnodębskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1989, s. 107-130.
- Schütz A., *Potoczna i naukowa interpretacja ludzkiego działania*, w: *Kryzys i schizma w socjologii. Antyscjentystyczne tendencje w socjologii współczesnej*, pr. zb. pod red. E. Mokrzyckiego, t. I, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1984, s. 137-192.
- Smolińska-Theiss B., Theiss W., *Badania jakościowe – przewodnik po labiryncie*, w: *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, pr. zb. pod red. S. Palki, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2008, s. 79-95.
- Stańdo-Kawecka B., *Ruch What works i „nowa resocjalizacja” – nowa perspektywa w polityce karnej?*, w: *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, pr. zb. pod red. V. Konarskiej-Wrzošek, J. Lachowskiego i J. Wójcikiewicz, Warszawa 2010, s. 893-910.
- Stańdo-Kawecka B., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności z perspektywy współczesnej penologii*, w: *Polski system penitencjarny. Ujęcie integracyjno-kulturowe*, pr. zb. pod red. P. Szczepaniaka, Wydawnictwo Forum Penitencjarne, Warszawa 2013, s. 11-21.

- Stróżewski W., *O stawaniu się człowiekiem*, w: *Człowiek – Wychowanie – Kultura*, pr. zb. pod red. F. Adamskiego, Wydawnictwo WAM, Kraków 1993, s. 52-58.
- Strumińska A., *Czynniki warunkujące skuteczność pracy kuratora sądowego*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja. Od dysfunkcji do funkcjonalności*, pr. zb. pod red. K. Marzec-Holki, T. Głowika, E. Bilskiej i H. Iwanickiego, Wydawnictwo APS, Warszawa 2012, s. 110-142.
- Surzykiewicz J., *Przestrzenno-społeczne zorientowanie pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, w: *Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa*, pr. zb. pod red. J. Piekarskiego i in., Wydawnictwo UŁ, Łódź 2010, s. 201-227.
- Sutherland E.H., Cressey D.R., Luckenbill D., *The theory of differential association*, w: *Deviance. A Symbolic Interactionist Approach*, pr. zb. pod red. N.J. Herman, General Hall, Lanham-Boulder-New York-Oxford 1995, s. 64-68.
- Szałański J., *Komu i do czego potrzebna jest resocjalizacja penitencjarna*, w: *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2009, s. 151-162.
- Szałański J., *Zakres i poziom skuteczności resocjalizacji*, w: *Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*, pr. zb. pod red. Z. Bartkowicza, A. Węglińskiego, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008, s. 13-21.
- Szczepaniak P., *Pedagogika resocjalizacyjna i penitencjarna w nurtach reintegracji społecznej*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, pr. zb. pod red. B. Jezerskiej, A. Rejznera, P. Szczepaniaka i A. Szecówki, Wydawnictwo IPSiR UW, Warszawa 2013, s. 166-188.
- Szczepaniak P., *Terapia pedagogiczna a oddziaływania penitencjarne – wybrane problemy*, w: *Polska resocjalizacja i więziennictwo. Konteksty – praktyki – studia*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 127-146.
- Szczepaniak R., *Drogi rozwoju zawodowego pedagogów resocjalizacyjnych*, w: *Współczesne wyzwania dla teorii i praktyki resocjalizacyjnej*, pr. zb. pod red. D. Rybczyńskiej-Abdel Kawy, M. Heine i A. Karłyk-Ćwik, Wydawnictwo Edukacyjne „AkapiT”, Toruń 2013, s. 172-198.
- Szczygieł G., *Środki alternatywne wobec kary pozbawienia wolności*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, pr. zb. pod red. T. Kalisza, t. XXXIII, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2014, s. 43-70.
- Sztuka M., *Kierunki zmian współczesnej instytucji penitencjarnej oraz ich uwarunkowania*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 43-52.

- Szymanowska A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań kryminologiczno-psychologicznych*, w: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, Wydawnictwo UR, Rzeszów 2004, s. 193-207.
- Szymanowski T., *Nowe unormowania w praktyce penitencjarnej*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, pr. zb. pod red. T. Bulendy, R. Musiałowskiego, Wydawnictwo ISP, Warszawa 2003, s. 128-157.
- Śliwerski B., *Cztery orientacje badawcze w teoriach wychowania*, w: *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, pr. zb. pod red. Z. Kwiecińskiego, B. Śliwerskiego, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 28-50.
- Urban B., *Doskonalenie instytucjonalnej (zakładowej) resocjalizacji młodzieży*, w: *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, pr. zb. pod red. F. Kozaczuka, B. Urbana, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1997, s. 137-151.
- Urban B., *Ewolucja zaburzeń w zachowaniu a profilaktyka i resocjalizacja w środowisku otwartym*, w: *Resocjalizacja – w stronę środowiska otwartego*, pr. zb. pod red. I. Pospiszyl, M. Konopczyńskiego, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa, 2007, s. 103-112.
- Urban B., *Kognitywne i interakcyjne podstawy interpretacji współczesnych zachowań dewiacyjnych i działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych*, w: *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, pr. zb. pod red. B. Urbana, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Mysłowice 2010, s. 15-26.
- Urban B., *Kryteria, mechanizmy i konsekwencje odrzucenia dziecka przez grupę rówieśniczą*, w: *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, pr. zb. pod red. B. Urbana, Wydawnictwo UJ, Kraków 2001, s. 9-22.
- Urban B., *Pedagogika osób niedostosowanych społecznie*, w: *Pedagogika specjalna*, pr. zb. pod red. W. Dykcika, Wydawnictwo UAM, Poznań 2006, s. 301-310.
- Urban B., *Teoria resocjalizacji w strukturze nauk społecznych*, w: *Resocjalizacja*, pr. zb. pod red. B. Urbana, J.M. Stanika, t I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 17-30.
- Urban B., *Współczesne teorie w naukach społecznych wobec przestępczości i resocjalizacji*, w: *Działalność profilaktyczna i resocjalizacyjna w środowisku otwartym, instytucjach wychowawczych, poprawczych oraz karnych*, pr. zb. pod red. T. Sołtyśiak, A. Latoś, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2010, s. 11-20.
- Urban B., *Zmiana tożsamości i destygmatyzacja przestępcy w procesie instytucjonalnej resocjalizacji jako warunek readaptacji społecznej*, w: *W poszukiwaniu optymalnego modelu więzienia resocjalizującego*, pr. zb. pod red. Z. Jasińskiego, D. Widelaka, Wydawnictwo UO, Opole 2010, s. 11-18.

- Urbaniak-Zajac D., *W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych*, w: *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, pr. zb. pod red. D. Kubinowskiego, M. Nowaka, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 209-222.
- Utrat-Milecki J., *Penologiczna tożsamość probacji*, w: *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, pr. zb. pod red. E. Bieleckiej, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok 2006, s. 17-63.
- Utrat-Milecki J., *Punitywność populistyczna a resocjalizacja*, w: *Profilaktyka społeczna i resocjalizacja w nurtach inkluzji. Doświadczenia, problemy, perspektywy międzynarodowe*, pr. zb. pod red. B. Jezerskiej, A. Rejznera, P. Szczepaniaka i A. Szecówki, Wydawnictwo IPSiR UW, Warszawa 2013, s. 126-135.
- Villepelet D., *Pojęcie narracyjności u Paula Ricoeura. „Opowiadanie jest żywym wyrazem żywego doświadczenia”*, w: *Narracyjny wymiar edukacji chrześcijańskiej*, pr. zb. pod red. A. Królikowskiej, Wydawnictwo WAM i Akademii Ignatianum, Kraków 2012, s. 25-39.
- Widacki J., *Polscy politycy o bezpieczeństwie (między demokracją a demagogią)*, w: *Mit represyjności albo o znaczeniu prewencji kryminalnej*, pr. zb. pod red. J. Czapskiej, H. Kury, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2002, s. 91-103.
- Wilk M., *Znaczenie pracy w opiniach uwięzionych*, w: *Tożsamość osobowa dewiantów a ich reintegracja społeczna*, pr. zb. pod red. A. Kieszkowskiej, cz. I, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 411-421.
- Wisniewska E., *Rola rodziny w readaptacji byłych więźniów*, w: *Dylematy współczesnej profilaktyki i resocjalizacji*, pr. zb. pod red. A. Kieszkowskiej, Wydawnictwo UH-P, Kielce 2008, s. 185-195.
- Zimbardo P.G. i in., *Psychologia uwięzienia: deprywacja, władza i patologia*, w: *Przełom w psychologii*, pr. zb. pod red. K. Jankowskiego, Wydawnictwo „Czytelnik”, Warszawa 1978, s. 27-48.
- Żabczyńska E., *Problemy rozwojowe sierot społecznych a oczekiwania rodzin adopcyjnych*, w: *Adopcja. Teoria i praktyka*, pr. zb. pod red. K. Ostrowskiej, E. Milewskiej, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1999, s. 102-106.

2.3. Czasopisma

- Ablewicz K., *Człowiek jako metodologiczny problem pedagogiki*, „Horyzonty Wychowania” 2000(1), s. 85-105.

- Alheit P., *Teoria biografii jako fundament pojęciowy uczenia się przez całe życie*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2015(4/72), s. 23-36.
- Ambrozik W., *Od kaźni i tortur do uwięzionej socjalizacji. O genezie i rozwoju systemu profilaktyki i resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” 2013(24), s. 27-36.
- Ambrozik W., *Spółeczność lokalna jako płaszczyzna funkcjonowania systemu profilaktyczno-resocjalizacyjnego*, „Resocjalizacja Polska” 2010(1), s. 157-173.
- Ambrozik W., *Wielotorowość systemu resocjalizacji jako źródło jego kryzysu*, „Resocjalizacja Polska” 2013(4), s. 13-24.
- Bałandynowicz A., *Filozofia probacji a edukacja do zawodu terapeuty probacyjnego szansą humanizowania systemu egzo- i makrosocjalnego na poziomie lokalnej demokracji normatywnej*, „Resocjalizacja Polska” 2013(5), s. 23-47.
- Bałandynowicz A., *Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa*, „Probacja” 2009(1), s. 11-49.
- Bałandynowicz A., *Probacyjny model kurateli sądowej w Polsce*, „Probacja” 2009(3-4), s. 78-112.
- Bałandynowicz A., *Teoria i praktyka probacji a resocjalizacja skazanych z udziałem społeczeństwa*, „Prokuratura i Prawo” 2006(9), s. 5-32.
- Barczykowska A., *Kary pośrednie jako narzędzie inkluzji społecznej (na przykładzie amerykańskiego systemu resocjalizacji)*, „Studia Edukacyjne” 2012(19), s. 87-100.
- Biel K., *Generatywność i jej przejawy w readaptacji społecznej skazanych*, „Forum Pedagogiczne” 2017(1), s. 49-59.
- Burzyńska A., *Kariera narracji. O zwrocie narratystycznym w humanistyce*, „Teksty Drugie” 2004(1-2), s. 43-64.
- Czabański J., *Sędziowski wymiar kary pozbawienia wolności (na podstawie danych Krajowego Rejestru Karnego)*, „Prawo w Działaniu” 2008(3), s. 9-38.
- Fidelus A., *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011(2), s. 70-86.
- Florczykiewicz J., *Poczucie winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015(27), s. 65-87.
- Grudziński A., *Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Praca wsparciem w osiąganiu dojrzałości ludzkiej i religijnej”*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2015(4/38), s. 159-163.
- Guest G., Bunce A., Johnson L., *How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability*, „Field Methods” 2006(1/18), s. 59-82.
- Gucwa-Porębska K., *Ewolucja systemów oddziaływań resocjalizacyjnych. Od instytucjonalnej izolacji w kierunku oddziaływań wolnościowych*, „Probacja” 2015(3), s. 65-80.